

A hatalommegosztás bibliai gyökerei¹

The Biblical Roots of the Separation of Powers

The study points out that although not explicitly named or fully formulated as a concept, the embryonic form of the separation of powers already appears in the Bible. It is reflected in the state-building provisions of the Mosaic Laws, in the way Deuteronomy divides the authority over the people in biblical Israel into four branches, namely: the judges, the king, the priesthood and the prophets. Although the provisions for each of these sectors are presented without a theoretical explanation, it is clear from the prophetic and historical books of the Old Testament that they had a role in keeping power in check. In contrast to the despotic political systems of the time, this served to prevent the concentration of power in a single hand. Furthermore, the biblical anthropology of the New Testament, which emphasizes the depravity of human nature due to original sin and the consequences of the resulting distortions of character, led Christian thinkers and political theorists such as James Madison, who played a leading role in the drafting of the Constitution of the United States of America and its first ten amendments (Bill of Rights 1791), to articulate the need to limit power by power. In conveying all this, the Bible itself has also played a significant role in shaping the separation of powers into a constitutional principle.

Keywords: separation of powers, Torah's checks and balances, three ketarim, deuteronomic constitution, limitation of power, branches of government, Mosaic Law

1. Bevezetés

A hatalommegosztás alkotmányos elve, mint a túlzott hatalomkoncentráció révén lehetővé váló önkényuralom kialakulását gátló államszervezési technika alapja, és ennek eszközeként az államhatalmi ágak elválasztása a felvilágosodás korában került elméletként megfogalmazásra.²

* ORCID ID: 0009-0004-9037-2568.

1 A tanulmány K138899 azonosító számú OTKA kutatási projekt (2021–2025) keretében készült. Rövidített változata a „Párhuzamok jogi kultúránk zsidó-keresztény és római jogi gyökerei között IV.” című konferencián Pécsen, 2025. június 13-án hangzott el.

2 John Locke az államhatalom törvényhozó, végrehajtó és „föderatív” funkcióinak megkülönböztetésére építette ezt, ami nála valójában két ágazatot takart, mivel az általa föderatívnak nevezett funkció (amibe ő a nép külső biztonságának és érdekének védelmét sorolja) ugyanúgy végrehajtó funkciót képez, mint a törvények társadalmon belüli végrehajtása. LOCKE, The Second Treatise of Government, XII–XIII. fejezetek. A hatalmi ágak elválasztásának klasszikus, törvényhozó, végrehajtó és bírói ágra alapozott elméletét Montesquieu fogalmazta meg. MONTESQUIEU: A törvények szelleméről, Tizenegyedik könyv VI. fejezet.

A politikatudományban közismert, hogy ennek eszmei előzménye, a közfeladatok ágazatokba sorolása azonban már az ókori politikai gondolkodásban megjelent.³

Alig, sőt szinte nem esik szó viszont arról, hogy a hatalommegosztás embrionális formában már a Bibliában⁴ is megjelenik a közhatalom-gyakorlás funkcionális, szervezeti és személyi elkülönítést is magában foglaló tagozódásaként, a mózesi törvényeken alapuló ókori, ószövetségi, független izraeli monarchia államszervezetében, amihez az ótestamentumi könyvek tanúsága szerint már bizonyos kezdetleges fék- és egyensúlyi szerep is kapcsolódott. Emellett az eredendő bűn miatt megromlott emberi természetet és az ebből eredő jellemtorzulás következményeit kihangsúlyozó újszövetségi bibliai antropológia – a kortárs gondolkodóktól és elméletektől függetlenül is – a hatalomnak hatalommal való korlátozása szükségességének megfogalmazására vezetett olyan keresztény gondolkodókat, mint például *James Madison*,⁵ aki vezető szerepet játszott az Amerikai Egyesült Államok alkotmányának, majd annak első tíz kiegészítésének (*Bill of Rights* 1791) kidolgozásában. Mások mellett *Madison* munkássága is bizonyítja, mekkora befolyást gyakorolt a Biblia a hatalommegosztás alkotmányos alapelvvé formálásában. Ebben a tanulmányban először a hatalommegosztás fő teológiai és spirituális indokait vázoljuk föl a Biblia alapján. Ezután összefoglaljuk a mózesi törvény által felvázolt, hatalommegosztást tükröző államszervezeti struktúrát és az annak működésére előírt főszabályokat az ószövetségi, független izraeli királyság relációjában, annak horizontális dimenziójára fókuszálva. Végül felidézzük néhány olyan, a Biblia történeti és prófétai könyveiben az izraeli monarchia említett korszakából feljegyzett esetet, amelyek a hatalommegosztás jelentőségére figyelmeztetnek akként, hogy rámutatnak a hatáskörök áthágásának negatív isteni megítélésére és káros (sokszor drámai) következményeire, illetve ezek elhárulására a korrekció esetén.⁶

2. A hatalommegosztás fő teológiai indoka

Alaptétel a Bibliában, hogy egyetlen teljhatalmú személy van az univerzumban: maga a *Teremtő Isten*. Ezért nevesíti a Biblia *Istent* „*mindenhatónak*” (*saddáj, pantokrátor, omnipotens*).⁷ Az Ő vonatkozásában maga az isteni természete garantálja a hatalom igazságos gyakorlását. A Biblia hatalomelméleti maximáját az „*omnis potestas a Deo*” („*minden hatalom Istentől származik*”) alapelv

3 *Arisztotelesz* a közügyekről tanácskozó szervet, a magisztrátust és az igazságszolgáltatást tartotta az „alkotmány” három tényezőjének. ARISZTOTELESZ, *Politika*, IV. könyv 1298a–1301a.

4 A tanulmányban a bibliai idézetek, amennyiben külön nincs jelölve, *Károli Gáspár* fordítását követik. Datalások a *Gershon Galil*-féle kronológia alapján.

5 *James Madison* (1751–1836) az USA negyedik elnöke, elnöki hivatalát két cikluson át (1809–1817) töltötte be. Előtte (1801–1809) *Jefferson* elnök külügyminisztere volt. Az ún. Alapító Atyák körének tagja, akit emellett az Alkotmány Atyjának is neveznek. Bibliai világnézete meghatározó szerepet játszott állambölcseletében.

6 Mivel témánk kifejezetten a Biblia tárgyi leírásaira koncentrál, az ókori izraeli királyság életéből ez az egységes Izraeli Királyság megalakulásától (i. e. 1050) a Júdai Királyság újbabiloni hódítás következtében való felszámolásának időpontjáig (i. e. 586) terjedő szakaszt jelenti. Az úgynevezett intertestamentális kor (az ószövetségi iratgyűjtemény i. e. 400 körüli lezárása és *Jézus Krisztus* kora közé eső időszak) alatt a makkabeusi szabadságharc eredményeként újraalakult izraeli monarchia (a *Hasmóneus*-, majd *Heródes*-dinasztia uralma) nem képezi vizsgáldásunk tárgyát, mivel a Biblia nem szól róla, az új-testamentumi idősakra pedig a római hódítás miatt már el is vesztette függetlenségét.

7 Számos helyen visszatérő jelzőként lásd pl. I. Mózes 17:1; 28:3; 35:11; 43:14; 48:3; 49:25. Jelenések 1:8; 4:8; 11:17; 15:3; 16:7.

képezi, aminek alapján mindenki más hatalma csak származékos és részleges, azaz korlátozott.⁸ A közhatalom vonatkozásában külön is leszögezi az Ótestamentum: „*az Úr a bíránk, az Úr a törvényhozónk. Ő a királyunk...*”⁹ Ezzel kifejezi, hogy a három ágazat az isteni rendtartás szerint csak az Örökkévaló kezében összpontosulhat. Mások a hatalmuk abszolutizálásával óhatatlanul *Isten* helyére, mindenhatóságra törnek, ami még a legjobb szándék ellenére is megágyaz, ajtót nyit a zsarnokoskodásnak, és végül *Isten* tekintélyét elhomályosítva és degradálva mintegy az élet és halál urává emeli a hatalomgyakorlókat, az őket követőket pedig a *Dekalogosz* első parancsolatának megsértésébe („*ne legyenek idegen isteneid én előttem*”) taszítja.

3. A hatalommegosztás spirituális indoka: a romlott emberi természet

A bibliai antropológiában központi helyet foglal el az eredendő bűn minden emberre kiható természetkárosító hatása. Eszerint az első emberpár bukásának (bűnbeesésének) következtében, az emberiség tőlük való leszármazása okán a bűn mindenkire kihatott és eleve megrontotta az emberi természetet: „*Csalárdabb a szív mindennél, és gonosz az; kicsoda ismerhetné azt?*”¹⁰ „... *az ember szívének gondolata gonosz az ő ifjúságától fogva.*”¹¹ „...*miképpen egy ember által jött be a világra a bűn, és a bűn által a halál, akképpen a halál minden emberre elhatott, mivelhogy mindenek vétkeztek.*”¹² „*Senki sem jó, csak egy, az Isten.*”¹³

Ezt a bibliai alapállítást az Újszövetség és a keresztény teológia¹⁴ fejti ki részletesen. Eszerint az emberi természet eredendő romlottsága tükröződik a bűnre való ösztönös hajlamban, ami a vágyak által felfűtve egy szinten túl megtöri az erkölcsi ellenállást a bűnös vágyakkal szemben, és tényleges bűnökben manifesztálódik. Erre a drámai folyamatra mutat rá *Pál* apostol még az egyébként értékorientált embereket illetően is a test és a lélek konfliktusának leírásával, melyben a test a megromlottan megörökölt, vágyvezérelt, öntörvényű testi természetre utal, ami hatalma alá gyűri az isteni támaszát a bűn miatt elvesztett lelkiismeret szavát: „*Mert tudjuk, hogy a törvény lelki; de én testi vagyok, a bűn alá rekesztve. Mert amit cselekeszem, nem ismerem: mert nem azt művelem, amit akarok, hanem amit gyűlölök, azt cselekeszem. Ha pedig azt cselekszem, amit nem akarok, megegyezem a törvénnyel, hogy jó. Most azért már nem én cselekszem azt, hanem a bennem lakozó bűn. Mert tudom, hogy nem lakik én bennem, azaz a testemben jó; mert az akarás megvan bennem, de a jó véghezvitelét nem találom. Mert nem a jót cselekszem, melyet akarok; hanem a gonoszt*

8 Róma 13:1b. „(...) mert nincsen hatalmasság, hanem csak Istentől: és amely hatalmasságok vannak, az Istentől rendeltettek.” Lat.: „...non est enim potestas nisi a Deo quae autem sunt a Deo ordinatae sunt.” Gör.: „...u gar estin exusia ei mé hypo theu, hai de usai hypo theu tetagmenai eisin.” Lásd még: Kolossé 1:16, 62. Zsoltár 12.

9 Ézsaiás 33:22. Szent István Társulati Bibliafordítás. A Károli-fordítás nem adja vissza pontosan, mivel a „törvényhozó” helyett „vezérre” utal: „*Mert az Úr a mi bíránk, az Úr a mi vezérünk, az Úr a mi királyunk.*” Az eredeti héber kifejezés: „*mehokék*” azonban törvényhozót/törvényadót jelent, ekként szerepel az IMIT Bibliafordításban is: „*Mert az Örökkévaló a bíránk, az Örökkévaló a törvényadónk, az Örökkévaló a királyunk.*”

10 Jeremiás 17:9.

11 I. Mózes 8:21 – az IMIT Bibliafordításban „*szívének indulata*”. Lásd még: Prédikátor 9:5; Márk 7:21–23; 14. Zsoltár 3; 53. Zsoltár 4; Róma 3:10–12.

12 Róma 5:12.

13 Máté 19:17; Márk 10:18; Lukács 18:19.

14 Tömören: Magyar Katolikus Lexikon az áteredő bűnről: <https://lexikon.katolikus.hu/A/%C3%A1tered%C5%91%20b%C5%B1n.html>; KÁLVIN, Institutio II. 1–3 fejezetek.

*cselekeszem, melyet nem akarok. Ha pedig én azt cselekeszem, amit nem akarok, nem én művelem már azt, hanem a bennem lakozó bűn. Megtalálom azért magamban, ki a jót akarom cselekedni, ezt a törvényt, hogy a bűn megvan bennem. Mert gyönyörködöm az Isten törvényében a belső ember szerint; De látok egy másik törvényt az én tagjaiban, mely ellenkezik az elmém törvényével, és engem rabul ad a bűn törvényének, mely van az én tagjaiban. Óh, én nyomorult ember! Kicsoda szabadít meg engem e halálnak testéből?*¹⁵

Az ideális államvezető bibliai ősképmintájaként bemutatott Dávid király (uralkodási ideje: i. e. 1010–970)¹⁶ bünesetének megörökítésével az Ótestamentum két lényeges dologra is felhívja a figyelmet. Egyrészt arra, hogy a vezetői tiszttség, bármilyen magas és köztisztletben álló is, senkit nem tesz jobbá. Másrészt arra, hogy a bűnös vágyaktól még az isteni kiválasztottság és felkenetés sem szabadít föl automatikusan, maximum csak támaszt nyújt az ezeknek való ellenálláshoz, de ez az emberi gyengeség miatt végzetesen törekeny. Dávid a kiválasztottsága és pozitív vezetői erényei ellenére is a Tóra által halálbüntetéssel szankcionált bűnt követett el, majd azt újabb büntetssel igyekezett elleplezni, mindezt a hatalmával visszaélve.¹⁷ Ennek üzenete, hogy a bűnnel fertőzöttség miatt emberi szinten nincs garancia a hatalmi túlkapások ellen, nem elég pusztán a hatalomgyakorlók önmérsékletére számítani. Ezzel maga a Tóra is számol, amikor a bűnökért való áldozatok körében külön rendelkezik a papok, fejedelmek, sőt a hatalomgyakorló testületek(!) által elkövetett bűnökért bemutatandó áldozatokról.¹⁸ Még a mindenkori zsidó főpapról is azt írja Pál apostol, hogy „körül van véve emberi gyarlósággal, és ezért köteles, miképpen a népért ... önmagáért is áldozni a bűnökért.”¹⁹ Ráadásul ezt minimum évente egyszer nyilvánosan (!) kellett megtennie az engesztelési ünnepen, Jóm Kippurkor.²⁰

Tény, hogy minél kevésbé érzi számon kérhetőnek magát az ember, annál nagyobb a kísértés az önző vágyak kielégítésére. A kísértések potenciálisan csak növekednek a hatalmi ranglétrán felemelkedés mentén. Ez az a pont, ahol az áteredő bűnnel számoló bibliai antropológia hatalomelméleti vonatkozásban túlnőtt a teológiai kereteken és a mindenkori hatalom korlátozására ösztökélte a keresztény gondolkodókat, történelemformálónak téve ezirányú nézeteiket. Ezt tükrözik például az angol történész, politikus és író Lord Dalberg-Acton szállóigévé vált megjegyzései: „A hatalom megront, az abszolút hatalom abszolút megront;” továbbá „nincs nagyobb eretnokség annál, mint hogy a hivatal megszentelti birtokosát.”²¹

15 Róma 7:14–24. A bűnre való hajlam ráadásul még a keresztényi megigazultság állapotában is fennáll azzal a különbséggel, hogy azon az isteni kegyelemből nyert új természet okán az „új embernek” már hatalma van uralkodni, de ez sem automatikus, hanem a régi természet vonatkozásában folyamatos önmehtagadást és isteni támaszt/kegyelmet igényel.

16 I. Sámuel 13:13–14; Apostolok cselekedetei 13:22. Az izraelita királyok közül Dávidot (egyedülként) kifejezetten, mint az „Úr szíve szerint való embert” örökíti meg az Ó- és Újtestamentum, akinek uralkodását Isten megkoronázta a Dávid házával kötött külön szövetséggel II. Sámuel 7:16; I. Krónika 17:11–14; Zsoltárok 89:29–38.) Az ő uralkodását ismerteti az Ótestamentum a legnagyobb terjedelemben.

17 A törvény által halálbüntetéssel szankcionált házasságtörést követett el, majd annak leplezése érdekében – éppen háború lévén – a királyi hatalmával visszaélve a biztos halálba vezényeltette partnere férjét. II. Sámuel 11.

18 III. Mózes 4. rész.

19 Zsidókhoz írt levél 5:2–3.

20 III. Mózes 16:5–6.

21 Az eredeti angol szöveggörnyezetben: „...I cannot accept your canon that we are to judge Pope and King unlike other men, with a favourable presumption that they did no wrong. If there is any presumption it is the other way against holders of power, increasing as the power increases. Historic responsibility has to

James Madison is a romlott, hiú dicsőségvágyra, önzésre, arroganciára, mások elnyomására hajlamos emberi természetre utalva írja: „Ha az emberek angyalok volnának, nem kellene kormányozni őket. S ha az embereket angyalok kormányoznák, a kormányzatot sem kívülről, sem belülről nem kellene ellenőrizni.”²² Madison arra figyelmeztet: „Ha eltűrnék, hogy [az önző] indíték és alkalom egymásra találjon, tudnunk kell, hogy sem az erkölcsi, sem a vallási motívumok fékező erejére nem számíthatunk.”²³ Ezért hangsúlyozza, hogy korlátokat kell emelni a hatalomkoncentráció útjába: „a leghatékonyabb biztosíték az ellen, hogy minden hatalom fokozatosan egyazon ágazatban összpontosuljon az, ha megadjuk a hatalmi ágak irányítóinak a szükséges alkotmányos eszközöket és személyes indítékokat (personal motives) ahhoz, hogy ellenálljanak a többiek hatásköri túllépéseinek.” Ilyen, a mások túlhatalmát gátló személyes indítékként nem fennkölt eszméket, hanem jobb híján éppen a hatalomgyakorlók zsigeri becsvágyát látja becsatornázhatónak: „Becsvágnak becsvággal kell szembeszegülnie... Ellentétes, versengő érdekekkel pótolni a magasabb rendű (sic!) érdekek hiányát...”²⁴

Az amerikai Alapító Atyák egy másik nagyhatású alakjaként számon tartott *John Adams*²⁵ is ilyen megfontolásból írja: „Önmegtartóztatást várni az emberektől, amikor többséggel bírnak és így hatalmukban áll kielégíteni vágyaikat, a történelem és az egyetemes tapasztalat tagadását jelenti és azt, hogy nem hiszünk a kinyilatkoztatásban és Isten Igéjében, amely arról tájékoztat minket, hogy 'salárdabb a szív mindennél, és szörnyen gonosz az' [Jeremiás 17:9] ... Senki sincs annyira vak, hogy ne látná, hogy kormányzásról beszélni azon feltételezés alapján, hogy az önmagukra bízott népek és emberi testületek önmegtartóztatást fognak gyakorolni, csak egy újszülött csecsemő öntudatlan gügyögéséhez, vagy egy becestelen csaló általi megtévesztéshez hasonló.”²⁶ Adams is arra utal ezzel, hogy a bűnnel fertőzött emberi természet miatt az emberi kézben összpontosuló politikai hatalom belső dinamikája a korlátjainak lebontása, fékeinek felszámolása, a visszaélés, eltorzulás irányába hat.

make up for the want of legal responsibility. Power tends to corrupt and absolute power corrupts absolutely. Great men are almost always bad men, even when they exercise influence and not authority: still more when you superadd the tendency or the certainty of corruption by authority. There is no worse heresy than that the office sanctifies the holder of it.” LORD ACTON, Acton-Creighton Correspondence, <https://oll.libertyfund.org/titles/acton-acton-creighton-correspondence>.

- 22 HAMILTON – MADISON – JAY, A föderalista – Értekezések az amerikai alkotmányról (51. sz. *Madison*) 381. A kötet az Usa alkotmányának ratifikálását szorgalmazó nyolcvanöt föderalista értekezést tartalmaz, melyek sorozatban 1787 és 1788 folyamán kerültek közzétételre New York állambeli újságokban, köztük *Madisonéi* is. Az értekezések sorszám szerinti szerkesztésben utólag gyűjtőnévvel kötetben is kiadásra kerültek. A sorszámot és a szerzőt zárójelben megadva idézzük őket.
- 23 HAMILTON – MADISON – JAY, A föderalista – Értekezések az amerikai alkotmányról (10. sz. *Madison*) 96. *Madison* biblikus szemléletmódjáról bővebben lásd: SHELDON, The Political Philosophy of James Madison, *passim*; SPEIR, The Calvinist Roots of American Social Order: Calvin, Witherspoon, and Madison.
- 24 HAMILTON – MADISON – JAY, A föderalista – Értekezések az amerikai alkotmányról (51. sz. *Madison*) 380–381. A hatalommegosztás témájával foglalkozik *Madison* 48. sz. értekezése is.
- 25 *John Adams* (1735–1826) az Usa első alelnöke és második elnöke, az Alapító Atyák egyike.
- 26 ADAMS, A Defense of the Constitutions of Government of the United States of America III. Letter VI. The Right Constitution of a Commonwealth, examined 289. (a szerző fordítása).

4. A mózesi törvényben²⁷ rögzített hatalmi ágazatok

A közhatalomnak a klasszikus három ágazatra – törvényalkotás, végrehajtás, bírászkodás – való felosztása a Bibliában is szerepel. Erről tanúskodik a már idézett bibliai szakasz is *Ézsaiás* próféta könyvéből: „Mert az Úr a bíránk, az Úr a törvényhozónk. Ő a királyunk, ő ment meg (jása) minket.”²⁸ A három ágazat tehát még *Istennél* is megkülönböztetésre kerül. Őnála viszont egy kézben összpontosulhat, hiszen Ő önmagában jó és igazságos: „Igazság és jogosság az ő királyi székének erőssége.”²⁹ Ezért nála nem áll fönn a visszaélés veszélye. Mint az idézetben is olvasható, isteni hatalomgyakorlásának alapirányultsága, célja, ami átível mindhárom ágazaton, az eredeti héber kifejezés („jása”) szerint: a megszabadítás, megmentés, megtartás, megsegítés.³⁰

A hatalommegosztás motívuma – bár elvként nem nevesítve, és nem a klasszikus hármas felosztást tükröztetve – már a *Tóra* államszervezési alapszabályai mögött meghúzódik, és ennek alapján a közhatalom ágazatokra osztása az ókori izraeli királyság életében is visszaköszön, függetlenül a fék- és egyensúlyi szerep érvényesülésétől, illetve annak mikéntjétől. Visszaköszön annak ellenére is, hogy a zsidó állam kifejezetten az izraeliták *Istennel* kötött Szinaj-hegyi szövetségén alapul, a *Teremtő* uralmának érvényesítésére, azaz teokráciára³¹ hivatott állam volt. Az, hogy a hatalommegosztás mégis szerepet játszik az államszervezésben, üzenetértékű. Ha ugyanis még egy teokráciában³² is, ahol közös nevezőt képez egy a törvényben objektíven rögzített, mindenkre érvényes isteni rend felépítése, ahol a törvény az isteninek tekintett eredete és tekintélye okán eleve védve van attól, hogy emberi felülírja; ahol a hatalom képviselőit az a tudat járhatja át, hogy *Isten* előtt is felelősséggel bírnak az igazságosság és törvényesség érvényre juttatásáért, ahol úgymond minden vezető vonatkozásában *Isten* kezében a gyeplő, hatalommegosztásra van alapozva a közhatalmi struktúra, akkor mennyivel indokoltabb ez az emberi elképzelésekre épített államformákat illetően!

A mózesi törvény már a honfoglalás előtt lefektette a létrehozandó államszerkezet vázát.³³ Ebben a közhatalmi szféra horizontálisan négy ágazatra oszlott: a világi funkciójú³⁴ végrehajtási (kormányzati, beleértve a királyi formát is) és igazságszolgáltatási, továbbá – mivel a teokratikus berendezkedés miatt a vallási szféra ágazatai közhatalmi jelleggel is bírtak – a szakrális karakterű papi és prófétai ágazatokra, melyek egyenlően és minden tekintetben a mózesi törvény alá voltak

27 *Mózes* törvénye: az izraeliták Egyiptomból való kivonulása után, a népvándorlás kezdeti szakaszában a Szinaj-hegyi szövetségkötés keretében, a bibliai leírás szerint *Isten* által *Mózes* közvetítésével az izraelitáknak adott törvény, amelyet a *Tóra* (*Pentateukhosz*, *Mózes* I–V. könyve) tartalmaz történelmi kontextusba ágyazva.

28 *Ézsaiás* 33:22. Szent István Társulati Bibliafordítás.

29 Zsoltár 97:2b.

30 89. Zsoltár 14–15; 113. Zsoltár 5–9; Lukács 4:18–21.

31 *Josephus Flavius* zsidó történetíró teokráciának nevezi az ókori zsidó államot. FLAVIUS, *Against Apion*, II.17:19–20.

32 A tanulmányban a teokrácia fogalmát politikai, nem pedig teológiai értelemben használjuk.

33 A *Tóra* közhatalom szerkezetéről szóló törvényteste: V. Mózes 16:18-tól 18:22-ig. Lásd hozzá: BURNSIDE, *Old Testament – Torah and Constitutionalism*; BERNAL, *Separation of Powers: The Biblical Foundations of the Separation of Powers and the Catalytic Judicial Role* 242–248.

34 A teokratikus államforma miatt a világi jelző ebben az esetben relatívan értendő, az ágazati tevékenység emberközi, az emberi társadalomban szokásos dimenziójára utal, ami ettől még nem volt elválasztva a vallási viszonylattól.

rendelve és közös felelősség, együttműködési kötelezettség terhelte őket a törvényes rendért. Izrael államának teokratikus jellege miatt a hatalomgyakorlás vallási és politikai dimenziója nem különült el élesen, átfedésben voltak egymással. A törvény teocentrikus koordinátái a világi feladatok ellátására is vonatkoztak, az állam-specifikus ágazatok tevékenysége pedig a vallási szférával is érintkezett.

Törvényhozó ágazat nem volt, mert a több száz évvel a királyság létrejötte előtt, az Egyiptomból való kivonulás után Mózes által közvetített Szinaj-hegyi szövetségi törvény – mint Istentől adottnak tekintett törvény – eleve adott és megváltoztathatatlan volt a később megalakítandó állam számára, megkötötte az államépítők kezét. Azt egyszer és mindenkorra az izraeliták népgyűlése fogadta el önként, kétszeri jóváhagyással, majd pedig erősítette meg később újra, immár a honfoglalás során.³⁵ A tény, hogy törvényalkotásra egyik említett ágazat sem volt jogosítva, kifejezte elvileg a törvényhozó (aki itt mózesi közvetítéssel maga a törvényadó Isten) tőlük való önállóságát is, ebben a viszonylatban tehát itt is lehet egyfajta ágazati „elosztásról” beszélni.

Kiemelkedő jelentőségű témánk szempontjából a mózesi törvényadás történelmi kontextusa, miszerint arra a zsidó nép egyiptomi rabszolgaságból való kivonulása után került sor a honfoglalásra vezető út kezdeti szakaszában. Egy despotikus rendszerből való szabadulás után a hatalmi szféra ágazatokra osztásának törvényi előírása fennn hirdeti a hatalommegosztás kulcsszerepét a hatalmi önkény megakadályozásában, a szabadság érvényesülésében.³⁶

A Tóra – Mózes V. könyvében – mind a négy hatalmi ágazatnak külön szakaszt szentel, elsőként az igazságszolgáltatással, majd a királyi hatalommal, a papsággal és a prófétaság intézményével foglalkozva.

4.1. Bíróságok

A mózesi törvény helyi bíróságokról szóló rendelkezései az alábbiak: „*Bírákat (sófetim) és felügyelőket (sóterim)*³⁷ állíts minden kapudba, amelyeket az Úr, a te Istened ad néked, a te törzseid szerint, hogy ítéljék a népet igaz ítélettel. El ne fordítsd az ítéletet; személyt se válogass; ajándékot se végy; mert az ajándék megvakítja a bölcsék szeméit, és elfordítja az igazak beszédét. Igazságot, igazságot kövess, hogy élhess, és örökségül bírhasd azt a földet, amelyet az Úr, a te Istened ad néked.”³⁸

Az igazságszolgáltatás megszervezése a mózesi törvények közjogi részének fundamentumát képezi. Amíg a királyi hatalom intézménye csak opcionális, addig a bírósági rendszer létrehozása elsőrendű kötelezettség a törvényben. Előírása szerkezetileg megelőzi a királyi hatalomgyakorlásra vonatkozó normaszakaszt, ami a törvényesség és az igazságosság követelményét a mindenkori kormányzással szemben is nyomatékosítja.³⁹

35 A Szinaj-hegyi népgyűlést a kétszeri elfogadással lásd: II. Mózes 24:3–8; az Ebál és a Garizim hegyek közötti népgyűlést lásd: Józsué 8:30–35.

36 MÉSZÁROS, Emberi jogok a Bibliában 238–239.

37 A „sóter” (e.sz.) a települések ügyeiben, rendjének fenntartásában, így pl. a bírósági ítéletek végrehajtásában illetékes rendfenntartó, tisztviselő, végrehajtó.

38 V. Mózes 16:18–20.

39 A mózesi törvényeket messze megelőzően, már a noahita szövetségi törvény (a Noéra és minden leszármazójára, tehát az egész emberiségre vonatkozó ősi normatest) elsőrendű, egyetemes kötelezettségként írta elő az igazságszolgáltatás felállítását: „*a ti véretek, amelyben van a ti éltetek, számon kérem; számon kérem minden állattól, azonképpen az embertől, kinek-kinek atyjafiától számon kérem az ember életét. Aki ember-vért ont, annak vére ember által ontassék ki; mert Isten a maga képére teremte az embert.*” I. Mózes 9:5–6.

A bíraskodást helyi hatáskörben, városonként kellett megszervezni, mind a tizenkét törzsnek a saját városaiban, a helyi közösségek által ismert, azok bizalmát élvező jelöltekből,⁴⁰ a település létszámának megfelelő méretben. Ebből eredően a bírósági rendszer idővel az egész társadalmat átszötte. A négy közül ez a legdemokratikusabb ágazat, mivel döntően a helyi közösségek általi kiválasztáson alapult, még akkor is, ha a mózesi mintát követve a jelölteket valamely többség általi kinevezés, vagy a hivatalban lévő bírák általi ordináció iktatta tisztségbe.⁴¹ Bárki lehetett bíró, aki megfelelt az előírt követelményeknek. Általános követelményként várta el a *Tóra* az istenfélelmet, az igazságszeretetet, a bölcsességet, a pártatlanságot (elfogulatlanságot), a megvesztegethetetlenséget, az elismertséget és a törvényismeretet.⁴²

A bírósági hierarchia csúcán a legfelső bíróság állt: *„Ha megfoghatatlan valami előtted, amikor ítélned kell vér és vér között (ti. emberölési ügyben), ügy és ügy között (ti. vagyoni jogi kérdésekben), sérelem és sérelem között (ti. testi sérelmek ügyében), vagy egyéb versengések között a te kapuidban (utalás a települések kapuiban tevékenykedő bíróságokra): akkor kelj fel, és menj el arra a helyre, amelyet kiválaszt az Úr, a te Istened (utalás a legfelső bíróságra).⁴³ És menj be a Lévíta-papokhoz és a bíróhoz (utalás a bíróság fejére), aki lesz majd abban az időben; és kérdezd meg őket, és ők tudtul adják néked az ítéletmondást. És annak a mondásnak értelme szerint cselekedjél, amelyet tudtul adnak néked azon a helyen, amelyet kiválaszt az Úr; és vigyázz, hogy mind aszerint cselekedjél, amint tanítanak téged. A törvény szerint cselekedjél, amelyre tanítanak téged, és az ítélet szerint, amelyet mondanak néked; el ne hajolj attól a mondástól, amelyet tudtul adnak néked, se jobbra, se balra. Ha pedig elbizakodottságból azt cselekszi valaki, hogy nem hallgat a papra, aki ott áll, szolgálván az Urat, a te Istenedet, vagy a bíróra: haljon meg az ilyen ember. Így tisztítsd ki a gonoszt Izráélből. És mind az egész nép hallja, és féljen, hogy elbizakodottan senki ne cselekedjék többé.”⁴⁴*

A legfelső bíróság nem a mai értelemben vett fellebbviteli fórum volt, mert oda nem az érintettek fellebbeztek, hanem maguk a helyi bíróságok vitték elé a számukra nehéznek minősülő ügyeket, amelyekben a bonyolultság, vagy esetleges joghézag okán, illetve egyértelmű törői eligazítás híján ők nem vállalták a döntés felelősségét. Cserében viszont ők kötelesek voltak elfogadni és érvényre juttatni a legfőbb fórum döntését, amitől *„se jobbra, se balra”* nem térhettek el sem az alsóbb fokú bíróságok, sem az államapparátus. A mózesi törvény ezzel deklarálta, hogy a legfelső bíróság jogköre kiterjed a *Tóra* értelmezésére és joghézagainak kitöltésére, melynek keretében hozott döntései mindenre érvényes normatív erővel bírnak (törői erejük).⁴⁵

40 V. Mózes 1:13. A törői bírósági rendszerről lásd: RUFF, A mózesi Törvény egységes rendszerének immanens elvei 28–31.; és RUFF, A zsidó joggyakorlat bibliai alapjai Jézus korában 123–135.

41 A bíraskodást még a népvándorlás során, a saját bíraskodási terheinek enyhítése végett Mózes szervezte meg akként, hogy a törzsek által maguk közül választott férfiakat ő nevezte ki a tisztségre. A legfelső bíraskodás is ekkor került megalapozásra, mivel az így beiktatott bírák részére nehéznek minősülő ügyeket Mózeshez utalhatták tovább elbírálásra. Lásd: II. Mózes 18:21–26; V. Mózes 1:12–17.

42 II. Mózes 18:21; 23:3; III. Mózes 19:15; V. Mózes 1:13 és 16–17; V. Mózes 16:18–20.

43 A legfelsőbb bíróság ítélezési helyévé ennek alapján a (mózesi) Szent Sátor, majd felépülte után a jeruzsálemi Templom helyszíne vált a második templom i. sz. 70-ben történt lerombolásáig.

44 V. Mózes 17:8–13.

45 Ez nem jelentett azonban tévedhetetlenséget. Ezt igazolja vissza, hogy a *Tóra* a bűnért való áldozatokról szóló törvényi corpusban külön rendelkezik a nép egészét reprezentáló „megtévedt” testület (így a legfőbb törvényszék) kollektív vétekáldozatáról. Lásd: III. Mózes 4:13–21.

A legfelső bíróságnak a Szent Sátor, majd az annak örökébe lépő jeruzsálemi Templom helyszínén kellett üléseznie, ami önmagában is emberfeletti tekintélyt adott döntéseinek, szimbolizálva az ítélet törái erejét, isteni tekintélyét.

A legfelső bíróság élén a főbíró és a papság illetékese, elvileg a mindenkori főpap álltak (együttesen). Maga az idézett mózesi törvényhely testületként utal bíróságra, amelynek munkájában a főbíró és a főpap mellett „*lévita papok*” is részt vesznek.⁴⁶ A *Misna Szanhedrin* traktátusa arról tudósít, hogy ez a testület a főbíróval és a főpappal együtt végül hetvenegy főből állt.⁴⁷ Összetételét papok, nagy tekintélyű vének és törvénytudók alkották.⁴⁸ Nem lehet tudni (a bibliai leírásokból), hogy mikorra épült ki ekkora méretben a testület,⁴⁹ azt azonban igen, hogy a mintát Mózes egykori aktusa szolgáltatta, amikor népvándorlás során hetven vént választott maga mellé, hogy együtt „*viseljék vele a népnek terhét*.”⁵⁰

Izrael királysággá való átalakuláskor a főbírói szerep a királyra szállt át, de ez nem emelte őt a papság bírósági feje fölé.⁵¹ Az ószövetségi könyvek beszámolóí szerint a független monarchia időszakában a király is rendelkezett bírói szerepkörrel, ez azonban a már tőle függetlenül kialakult struktúrába illeszkedett, így nem járhatott a teljes igazságszolgáltatás leuralásával. A leírások pozitívan emlékeznek meg *Dávid* (uralkodási ideje: i. e. 1010–970) és *Salamon* (uralkodási ideje: i. e. 970–931) királyok bíráskodásáról és *Josafát* királynak (uralkodási ideje: i. e. 870–845) az igazságszolgáltatást előmozdító szervezeti intézkedéseiről.⁵²

A király bíráskodási szerepének (mikéntjének, mértékének) leírását illetően a rabbinikus hagyomány erősen ellentmondásos. Az írásbeli *Tóra* értelmezését és gyakorlati alkalmazását tükröző, nemzedékről nemzedékre átadott szájhagyományt (az úgynevezett szóbeli *Tórát*) az i. sz. 2. évszázad vége felé írásba foglaló *Misna Szanhedrin* traktátusa egyenesen azt rögzíti, hogy „*a király nem*

46 Erre utal a II. Krónika 19:10–11 is.

47 Később, valamikor már a második Templom időszakában kerül Nagy Szanhedrinként (Főtanácsként) elnevezésre a testület (szanhedrin: a görög *szünedrion* szóból alakult héber-arámi kifejezés, melynek jelentése: tanács, gyűlés, összejövetel, tanácskozás).

48 Márk 14:53.

49 A Bibliában nincsen a létszámára vonatkozó adat, és ehhez sem *Josephus Flavius*, sem *Alexandriai Philón* művei nem visznek közelebb, a holt-tengeri tekercsek sorába tartozó úgynevezett Templomtekercs pedig ennél kisebb (3x12, azaz 36-fős) testületről ír az elnök és a főpap mellett: 11Q19 LVII:11-14. Lásd: MARTINEZ, Florentino Garcia: *The Dead Sea Scrolls Translated* 174.

50 IV. Mózes 11:16–17 és 24–25; Misna – Szanhedrin traktátus 1:6, https://www.sefaria.org/Mishnah_Sanhedrin.1.6?lang=bi&with=all&lang2=en. Magyar fordításban lásd: RUFF, A *Misna Szanhedrin* traktátusa 129.

51 Miután a legutolsó főbíró, *Sámuel* (aki próféta is volt egyben) önként leteszi a főbírói tisztséget. Lásd: I. Sámuel 7:15–16 és 12. rész. Izrael népe a honfoglalást követően a királysággá való átalakulásig a tizenkét izraelita törzs szövetségén alapuló szervezeti formában élt több, mint háromszáz évig, amit a törzsek széleskörű önkormányzási autonómiája jellemzett. A vezetést, mintegy szubszidiárius jelleggel, a személyes rátermettsége, karizmája által az adott korban kiemelkedő és erre tekintettel a legszélesebb körben elfogadott vezető látta el, mint például *Debóra*, *Gedeon*, *Sámson*, legutoljára pedig *Sámuel*. Az arra alkalmas vezetők a főbírói szerepig is eljutottak. A korszakról a Bírák könyve ad áttekintést. A korszak krónikáját a Bírák könyve és az I. Sámuel 1–8 részek tartalmazzák.

52 *Dávidról* lásd: II. Sámuel 8:15; 15:2–6; I. Krónika 18:14. *Salamonról* I. Királyok 3:9 és 16–28; I. Királyok 7:7. A királyi igazságszolgáltatás megerősítését célozza általánosan a *Salamon* által írt 72. Zsoltár is (1–4). *Josafát* intézkedéseiről lásd: II. Krónika 19:4–11. Ebből a részből az is kiviláglik, hogy nem feltétlenül maga a király látta el a monarchia idején a főbírói szerepet, hanem ezt az ő jogán megejtette az általa erre kinevezett tisztségviselő is.

*ítélkezhet és fölötte sem hozható ítélet.*⁵³ Ez a király bíráskodásból – beleértve a legfelső bíráskodást is – való kizárására utal, ami akár a bíráskodás és a királyi hatalomgyakorlás teljes elválasztását is tükrözhetné, de ennek az előbbieken írtak szerint nincs bibliai alapja az általunk vizsgált történelmi időszak, a babiloni birodalmi hódítás által i. e. 586-ban felszámolt első (a klasszikus) izraeli monarchia vonatkozásában. A később összeállított *Talmud* szembe is megy ezzel az állítással: a *Jeruzsálemi* (más néven *Palesztinai*) *Talmud* (kb. i. sz. 400) éppen *Dávid* történelmi példájára utalva egészében megkérdőjelezi,⁵⁴ a *Babiloni Talmud* (kb. i. sz. 600) pedig azzal korrigálja, hogy a kizárás nem vonatkozik *Dávid* leszármazottjaira (azaz a déli királyság, Júda uralkodóira), hanem csak az elszakadt északi királyság, Izrael királyaira.⁵⁵ Az utóbbi is sok kérdést vet föl, de részben magyarázható lehet azzal, hogy a királyság kettéválása⁵⁶ után a Templom, ahol a legfelső bíróságnak működnie kellett, a déli királyság székhelyén, Jeruzsálemben volt. Két király pedig már csak a két királyság közötti, időnként ellenségeskedésekig fajuló feszültségek miatt sem lehetett ugyanannak a testületnek a főbírója, még felváltva sem.⁵⁷ Témánk szempontjából azonban elegendő rámutatni arra, hogy a királynak, akár tagja volt személyesen a legfelső bíróságnak, akár nem, és még akkor sem, ha utóbbi esetben attól önállóan bíráskodott is, nem állt törvényes hatalmában az igazságszolgáltatásra rátelepedni. Ha tagja volt az legfelső bíróságnak, azért nem, mert ott a főpappal együtt kellett működnie. Ha meg nem volt tagja, és önállóan bíráskodott, akkor sem ő, hanem a legfelső bíróság állt a hierarchia csúcán, és annak tórai erejű döntéseit elvileg a királynak is tiszteletben kellett tartania. Normatív hatállyal bíró (tórai erejű) ítélet meghozatalára pedig egyedül, önmagában nem volt hatásköre egyik esetben sem.⁵⁸

A bíráskodás függetlenségének korabeli elve azonban a szervezeti kérdésektől eltekintve is hangsúlyosan megjelenik abban, hogy a *Tóra* szerint a bírák az ítélezés során a törvényen, a legfelső bíróság törvényértelmező döntésein és *Istenen* kívül senki másnak, így a királynak sem voltak alárendelve. Nem a király akaratát, hanem a törvényt voltak hivatottak érvényesíteni. Ítéleteik isteni tekintéllyel bírtak, feltéve, ha a törvényen és valós bizonyítékokon alapultak. A törvény kifejezetten felszólítja a bírákat: „*Ne legyetek személyválogatók az ítéletben: kicsinyt úgy, mint nagyot hallgassatok ki; ne féljete*

53 Misna, Szanhedrin traktátus 2:2, https://www.sefaria.org/Mishnah_Sanhedrin.2.2?lang=bi&with=all&lang2=en. Magyarul: RUFF, A Misna Szanhedrin traktátusa 131.

54 Jeruzsálemi Talmud, Szanhedrin 2:3/2, https://www.sefaria.org/Jerusalem_Talmud_Sanhedrin.2.3.2?lang=bi&with=all&lang2=en.

55 Babiloni Talmud, Szanhedrin 19a:15, <https://www.sefaria.org/Sanhedrin.19a.15?lang=bi&with=all&lang2=en>.

Maimonidész ezt azzal árnyalja, hogy a legfelső bíróságnak a király nem lehetett tagja, de azon kívül a *Dávid* házához tartozó királyok bíráskodhattak a nép fölött és maguk is törvényszék elé idézhetők voltak. MAIMONIDÉSZ: *Mishneh Torah, The Sanhedrin and the Penalties within Their Jurisdiction* 2:5, https://www.sefaria.org/Mishneh_Torah%2C_The_Sanhedrin_and_the_Penalties_within_Their_Jurisdiction.2.5?lang=bi&with=all&lang2=en.

56 *Salamon* király elhalálása után az egységes királyság kettévált az északi, Izraeli Királyságra és a jeruzsálemi központú déli, Júdai királyságra, miután tíz izraelita törzs nem fogadta el *Salamon* király fiát, *Roboámot* királyának, hanem helyette *I. Jeroboámot* emelte trónra. Lásd: I. Királyok 12:1–24.

57 Nincs is rá adat, hogy az északi királyság uralkodója bármikor is ítélekezett volna a jeruzsálemi Szentélynél.

58 Lásd: FLATTO, *The Crown and the Courts – Separation of Powers in the Early Jewish Imagination*; FLATTO, *The King and I: The Separation of Powers in Early Hebraic Political Theory*.

senkitől (értsd: még a királytól, illetve a többi hatalmi ágazat képviselőitől sem), mert az ítélet az Istené.⁵⁹ Jósafát királyként (!) is felhívja erre a bírák figyelmét: „monda a bírának: Jól megláttatok, amit cselekszetek; mert nem ember nevében ítélték, hanem az Úrnak nevében, aki az ítéletben veletek lesz.”⁶⁰

4.2. Királyi hatalom

A mózesi törvény királyi hatalomgyakorlásra vonatkozó része, az úgynevezett király-törvény rendelkezései az alábbiak: „Mikor bemegy arra a földre, amelyet az Úr, a te Istened ad néked, és bírod azt, és lakozol abban, és ezt mondod: Királyt teszek magam fölé, miképpen egyéb népek, amelyek körültem vannak: Azt emeld magad fölé királyul, akit az Úr, a te Istened választ. A te atyádfiai közül emelj magad fölé királyt; nem tehetsz magad fölé idegent, aki nem atyádfia. Csak sok lovat ne tartson, és a népet vissza ne vigye Egyiptomba, hogy lovat sokasítson, mivelhogy az Úr megmondta néktek: Ne térjetek többé vissza azon az úton! Sok feleséget se tartson, hogy a szíve el ne hajoljon; se ezüstjét, se aranyát felettébb meg ne sokasítsa. És mikor az ő országának királyi székére ül, írja le magának könyvbe e törvénynek mását a Lévíta-papokéból. És legyen az ő nála, és olvassa azt életének minden idejében, hogy tanulja félni az Urat, a te Istenedet, hogy megtartsa e törvénynek minden ígését, és e rendelkezéseket, hogy azokat cselekedje. Fel ne fuvalkodjék az ő szíve az ő atyjafiai ellen, se el ne hajoljon a parancsolattól jobbra vagy balra, hogy hosszú ideig éljen az ő országában ő és az ő fiai Izráelben.”⁶¹

Az izraeli monarchia anyajegyként hordja a királyi hatalom korlátozottságát. A király-törvény kettős (isteni és társadalmi) legitimációs követelményt támaszt vele szemben. Egyrészről az állam teokratikus jellege miatt a monarchikus államforma bevezetése után is deklaráltnan Isten maradt fölötté a szuverén („azt emeld magad fölé királyul, akit az Úr, a te Istened választ”). A már idézett prófétai passzus („az Úr a királyunk”) üzenete hangsúlyosan ismétlődik az Ótestamentumban, tudatosítva, hogy Izrael fölött a királyi hatalom valójában magát Istent illeti, amiből folyik, hogy földi királyainak legitimitása is addig tart, míg neki alárendelik magukat.⁶²

Emellett a király-törvény a néprészvétel elvét is megalapozza a király kiválasztásában annak kimondásával, hogy a népnek címezve így rendelkezik: „mikor... ezt mondod: Királyt teszek magam fölé... azt emeld magad fölé királyul...” Ennek értelmében a király hatalmának társadalmi legitimitásához nem volt elégséges önmagában az isteni kiválasztás, illetve felkenetés, de még a tisztség örökletessége sem, hanem ehhez szükséges volt a nép, illetve a nép képviselőinek (a gyakorlattól függően: vének, törzsfők, főemberek) elfogadása.⁶³ Ebből eredően, mint politikai vezető, mind Isten, mind a nép felé elszámolással tartozott a hatalmával.

59 V. Mózes 1:17. Önmagáért beszél, hogy a Tóra egyes esetekben a bírakra is alkalmazza az Isten egyik legfőbb elnevezéseként használatos héber „Elohim” kifejezést, ami hatalmas személyt jelöl. Ezzel is jelzi, hogy a bírói minőségükben kiemelt védelemben részesülnek: II. Mózes 21:6; 22:8–9 és 28. A törvény határozottan tiltotta a szidalmazásukat, II. Mózes 22:28.

60 II. Krónika 19:6.

61 V. Mózes 17:14–20.

62 Ézsaiás 33:22; 43:15; 44:6; Jeremiás 8:19; 10:10; Sofonias 3:15. Lásd továbbá: Zsoltárok 89:19 („mert az Úr a mi pajzsunk, és Izráelnek Szentje a mi királyunk”); Zsoltárok 10:16; 22:29; 29:10; 47:3; 95:3; 98:6.

63 Bár a nép az adott történelmi korban e vonatkozásban még differenciálatlan fogalom volt, ez nem csökkenti az előírás jelentőségét. Ennek alapján jelenti ki Dávid király barátja, Khúsai: „(...) akit az Úr és ez a nép választ, és az Izraelnek minden fiai, azé leszek és azzal maradok.” (II. Sámuel 16:18). A nép, illetve képviselőinek részvételéről (minimálisan is a beleegyezést tükröző ún. akklamáció, közfelkiáltás formájában) lásd például: Saulnál I. Sámuel 10:24; 11:15. Dávidnál I. Krónika 11:3; 1.

Mindehhez társul, hogy a többi hatalmi ágazattal ellentétben, melyeket a törvény népakarattól független tényként rögzít, a királyi hatalom intézménye nem előírásként, hanem csak lehetőségként szerepel a *Tóra* közhatalom szerkezetéről szóló törvénytestében arra az esetre, ha a nép valamikor e mellett döntene: „*Mikor bemegy arra a földre, amelyet az Úr, a te Istened ad néked, és bírod azt, és lakozol abban, és ezt mondod: Királyt teszek magam fölé, miképpen egyéb népek, amelyek körültem vannak...*” Ez már eleve viszonylagossá teszi a kormányzás monarchikus formáját. Nem véletlen, hogy a monarchikus államformára való áttérés több, mint háromszáz évvel a honfoglalás után történt. Mivel a *Tóra*, mint *Isten* adta törvény nem volt felülírható ember által, a királyság eleve egy megfellebbezhetetlen hatalmi szerkezetbe, a királyi akarattól függetlenül korábban már törvényileg rögzített és a monarchiává alakuláskor már létező másik három ágazat közé került beállításra, az ezzel járó együttműködési és alkalmazkodási kényszerrel. A korabeli keleti kultúra monarchiáival szemben, ahol az istenkirályok kezében despotikus hatalom összpontosult, mindez eleve relativizálta a királyi hatalmat.

Az elmondottak mindazáltal nem csökkentik a királyi hatalom jelentőségét az ókori izraeli állammodellben. A király volt az ország politikai és katonai vezetője, a kormányzati, illetve a végrehajtó hatalom megtestesítője. Munkáját egy „vénekből” álló tanácsadó testület segítette (már amennyiben hallgatott rá).⁶⁴ A kormányzás és a végrehajtó hatalom fejeként az ő feladatát képezte a törvényes rend fenntartása, amibe az *Istennel* való szövetségi elkötelezettség okán szervesen beletartozott az isteni (!) rendnek megfelelő társadalomszervezés, az ennek érvényesülését szolgáló és biztosító államépítés, kormányzás, közigazgatás. Ebbéli hatalma így nem csak világi ügyekre, hanem arra is kiterjedt, hogy támogassa és védelmezze a vallásgyakorlást, biztosítsa a törvény által előírt szakrális feladatok ellátásának zavartalanságát, intézményi feltételeit. Ez mutatkozott meg például abban, hogy *Dávid* király megszervezte és végrehajtotta a szövetség ládájának (frigyládának) Jeruzsálembe vitelét, és sátorzentélyt emeltetett annak elhelyezésére, továbbá megszervezte mind az ott, mind pedig az akkor még párhuzamosan (Gibeonban) lévő mózesi sátorzentélyben szolgáló papok és léviták szolgálatának rendjét. Ez köszön vissza a jeruzsálemi Templom *Salamon* király által való felépíttetésében is, illetve *Joás* (uralkodási ideje: i. e. 842–802) és *Jósiás* (uralkodási ideje: i. e. 640–609) királyok templomrenoválási munkáiban.

Krónika 12:23; II. Sámuel 2:4; 5:3. *Salamonnál* I. Királyok 1:39–40; I. Krónika 29:20–24. *Roboámnál* I. Királyok 12:1; II. Krónika 10:1. *Jeroboámnál* I. Királyok 12:20. *Akháziánál* II. Krónika 22:1. *Joásnál* II. Királyok 11:12–17. *Uzziásnál* II. Krónika 26:1. *Jósiásnál* II. Királyok 21:24; II. Krónika 33:25. *Joákháznál* II. Királyok 23:30; II. Krónika 36:1. Lásd erről: BEZA, On the Rights of Magistrates q.5.; RUTHERFORD, Lex Rex q. IV. „Whether the King be only and immediately from God, and not from the people”; MÉSZÁROS, Az ellenállási jog értelmezése és gyakorlata a Vetus Testamentumban és a Novum Testamentumban 124–126. Mindezen az sem változtatott, hogy Izrael második királyának, *Dávidnak* a dinasztíáját *Isten* külön, a királyság betöltését illető szövetségbe emelte (ha már egyszer a nép korábban a monarchia bevezetése mellett döntött): „*állandó leszen a te házad, és a te országod mindörökké tiéd leszen, és a te trónod erős leszen mindörökké.*” II. Sámuel 7:16. Lásd még: I. Krónika 17:11–14; 89. Zsoltár 4–5 és 29–38. Ezzel ugyan Izraelben is bevezetésre került az királyi tisztség örökletessége, de nem kötődött az elsőszülöttséghez, ami ebben az esetben is teret adott a nép akaratnyilvánításának, ami már közvetlenül *Dávid* utódjának, *Salamonnak* trónutódlásánál is szerepet játszott, lásd az egyik bátyjával, *Adóniával* való trónöröklési viszályt (I. Királyok 1). De trónöröklési konfliktus nélkül is megmaradt a népi legitimáció szerepe.

64 I. Királyok 12:6–8; I. Krónika 11:25; 27:33; Ezékiel 8:11–12. A döntően *Salamon* király példázatait tartalmazó Példabeszédek könyve, ami egyfajta királytűkör is, kihangsúlyozza a tanácsadók szerepét: Példabeszédek 11:14; 15:22; 24:6. Törvény nem írta elő, azonban a mózesi vezetői hagyomány megalapozta: II. Mózes 24:1 és 9; IV. Mózes 11:16–17 és 24–25.

Hosszan ecsetelik továbbá a krónikák, miként állította helyre elődje törvénytípró uralkodása után *Ezékiás* király (uralkodási ideje: i. e. 726–697) a Templomot és az istentiszteleti rendet, valamint a húsvét (pészach) ünnepét, és miként rendelte el, hogy a nép újra megadja a papok és a lévíták járandóságait.⁶⁵ A szakrális területen végzett teendők azonban nem járhattak a papság hatáskörébe való beavatkozással, a király jogköre velük kapcsolatban addig terjedt, hogy őket a feladataik ellátására felhívja, utasítsa, mozgósítsa, ha fogyatékoságot lát.⁶⁶ Ügyelnie kellett, hogy ezt a korlátot ne lépje túl.

A király – mint korábban írtuk – bíraskodási szerepkörrel is bírt, azonban ez csak egy rész volt az igazságszolgáltatás egészében. Nem volt törvényes hatalma leuralni a tőle függetlenül is létező bírósági rendszert. A legfelső bíróság szintjén pedig együttműködésre volt szorítva a papság ottani főképviselőjével.

A kor gyakorlatától eltérően a király törvényalkotási joggal nem rendelkezett (mivel a törvényadónak maga *Isten* számított). Kormányzással járó rendelkezéseinek, határozatainak, intézkedéseinek, rendeletalkotási- és felségjogai gyakorlásának pedig a mózesi törvények keretei között kellett maradniuk.

A királyt nem csak a hatalommegosztás, hanem maga a mózesi törvények – minden izraelitával, így – a hatalomgyakorlókkal szembeni elsőbbsége és felsőbbbsége is korlátozta. Ezen felül a király-törvény, mint *lex specialis*, külön is hangsúlyos kötelezettséggé tette a király számára a törvény állandó szem előtt tartását és a törvényes keretek között való kormányzást: „*írja le magának könyvbe e törvénynek mását a Lévíta papokéból és legyen az ő nála, és olvassa azt életének minden idejében... tartsa meg e törvénynek minden igéjét, és e rendelkezéseket, hogy azokat cselekedje... el ne hajoljon a parancsolattól jobbra vagy balra...*” Annak az előírásnak, hogy minden király köteles egy *Tóra*-tekercs másolatot leírni a maga részére a lévita papok által a Szentélyben őrzött hiteles példányból, a törvény tudatosításán kívül eredetiségvédelmi célja is volt, nehogy a király beleír hasson a törvénybe és eltorzított tartalmat hagyományozzon utódjára. Ez egyben jelezte a papság törvényvédelmi funkcióját is. Mindezekre tekintettel az ókori izraeli államot a kor viszonyaihoz képest a (kinyilatkoztatott) törvény uralma alá rendelt államnak lehet nevezni messze megelőzve a korát, függetlenül attól, hogy ez a mindennapi gyakorlatban mennyire érvényesült.⁶⁷

A király-törvény egyedülállóságát jelzi, hogy privilégiumok rögzítése helyett tilalmakat állított a királyi hatalom elé: „*sok lovat ne tartson*” „*sok feleséget se tartson*” „*se ezüsthé, se aranyát felettébb meg ne sokasítsa*”. Ezek célja, hogy megakadályozza, hogy olyan mértékű fegyveres, pénzügyi és gazdasági hatalom, továbbá olyan kiterjedt rokon háttérhatalom koncentrálódjon a király kezében, ami a többi hatalmi ágazat és a társadalom teljes leuralásához vezethet.⁶⁸

Összefoglalva: a király-törvény elejét kívánta venni a királyi hatalom történelmi korszakra jellemző abszolutizálásához vezető folyamatoknak, melyek révén az egyiptomi rabszolgaságból kiszabadult nép idővel újra „egyiptomi” jellegű kiszolgáltatottságban találhatja magát. Ez az alapvetés gyökeres ellentétben állt az ókori keleti despotizmus politikai modelljével, hatalom- és uralkodóképeivel.

65 II. Krónika 29, 30 és 31.

66 II. Krónika 15. és 29.

67 Lásd erről bővebben: LEVINSON, The First Constitution: Rethinking the Origins of Rule of Law and Separation of Powers in Light of Deuteronomy; MÉSZÁROS, A joguralom elvét megalapozó elemek a Vetus Testamentumban és a Novum Testamentumban 182–200.

68 SALISBURY, Policraticus IV. könyv; KÁLVIN, A törvény harmóniája – Kommentár Mózes utolsó négy könyvéhez 342–345; HAZONY, The Biblical Case for Limited Government; MÉSZÁROS, A joguralom elvét megalapozó elemek a Vetus Testamentumban és a Novum Testamentumban 190–192.

4.3. Papság

A papság a nép többi részétől elválasztott rendként funkcionált Izraelben. A tizenkét izraelita törzs egyikének, *Lévi* törzsének⁶⁹ az ároni ágát⁷⁰ képező férfitagjai alkották, alanyi jogon, örökös papságként. Közülük kerültek ki a főpapok is. A törzs többi ága az ő segédszolgálatukat látta el, így ágazati szempontból a papságot erősítették, ezért a rend járulékos részeként veendő számba.⁷¹ A papság fő feladatait a templomi szolgálat, rituális teendők, a Szentély őrzése,⁷² a nép, az emberek (beleértve mindenkit, királyt, fő- és közembereket egyaránt) *Isten* előtti képviselete, *Istennel* való kommunikációjának bonyolítása képezte az áldozatok bemutatásában, engesztelésben, közbenjárásban, továbbá a nép megáldása.⁷³ Ez az ágazat volt hivatásszerűen és intézményesen az *Istennel* való közösség fenntartására és *Isten* uralmának képviseletére rendelve a mindennapokban. Ebből eredően a társadalmi tekintélye a politikai szféra fölé emelkedett.

A papság politikailag is kiemelkedő jelentőséggel bírt több vonatkozásban is. Mint *Isten* hatalmának képviselői, a papok – a próféták mellett – szereppel bírtak a királyok felkenetésében.⁷⁴ Mivel az áldozatbemutatás joga őket illette, ebben a tekintetben a királyok is alájuk voltak rendelve. A papok voltak továbbá a törvény őrei és tanítói. A papság őrizte a törvény eredeti példányát, abból kellett minden királynak másolatot készítenie uralkodásának kezdetén, ami már az első lépcsőben tudatosította velük a papság törvényvédelmi szerepét.

A papság és a léviták körében a *Tóra* alapos ismerete a hivatásból eredő mindennapi követelmény volt. Ebből eredően sokan közülük bírói tisztséggel is bírtak. Általános kötelességük volt az emberek irányában a törvény tanítása, magyarázata: „*Tanítják a te végzéseidre Jákóbot, és a te törvényedre Izráelt.*”⁷⁵ Az, hogy társadalmi szinten végezték a törvények tanítását, a törvények uralmát is építette, mivel az nem csak az istenes életmód előmozdítását szolgálta, hanem a törvényismeret terjesztésével automatikusan társadalmi védőgátat is épített a törvénytelen hatalomgyakorlással szemben, bármelyik hatalmi ágazattól is eredjen az.

Az érem másik oldalát jelentette viszont, hogy a léviták törzse, egyedülként, nem kapott földet a honfoglalás utáni földosztáskor. A papság és a léviták ezért nem rendelkeztek földbirtokkal, hanem abból kellett megélniük, ami a törvény által előírt áldozatokból és adományokból nekik volt rendelve: „*A Lévíta-papoknak, a Lévi egész nemzetségének ne legyen se része, se öröksége Izráellel, hanem éljenek az Úrnak tüzes áldozataiból és örökségéből. Annak okáért ne legyen néki*

69 IV. Mózes 1:48–54; IV. Mózes 4:1–49; I. Krónika 6:1–53.

70 II. Mózes 28:1–4; IV. Mózes 3:1–4.

71 IV. Mózes 3:5–39; 8:5–26; IV. Mózes 18:1–7; I. Krónika 23:27–32.

72 IV. Mózes 18:1–7, benne például az ároni papságnak címezve (7.): „*Te pedig és a te fiaid te veled, ügyeljetek a ti papságotokra mindenben, amik az oltárhoz tartoznak, és a függönyön belől vannak, hogy azokban szolgáljatok; a ti papságotoknak tisztét adtam néktek ajándéku, azért az idegen (értsd az illetéketlen), aki oda járul, haljon meg (sic!).*”

73 IV. Mózes 6:22–27; V. Mózes 10:8.

74 Például *Sádok* pap *Nátán* prófétával együtt kente fel királlyá *Salamont* (I. Királyok 1:39–44), *Jójada* pap pedig *Joást* (II. Királyok 11:12).

75 V. Mózes 33:10a. Lásd még: „...taníthassátok Izráel fiait mindazokra a rendelkezésekre, amelyeket az Úr szólott vala nékik Mózes által” (III. Mózes 10:11). „*És monda a Lévitáknak, akik az egész Izráelt oktatják, és magukat az Úrnak szentelték...*” (II. Krónika 35:3a). „*nem vész el a törvény a paptól*” (Jeremiás 18:18b). „*A papnak ajkai őrzik a tudományt, és az ő szájából törvényt várnak, mivel a Seregek Urának követe ő.*” (Malakiás 2:7).

öröksége az ő atyjafiai között: Az Úr az ő öröksége, amint megmondotta néki.⁷⁶ Amellett, hogy ez adott egyfajta létbiztonságot az ágazat tagjainak, korlátot is állított az elé, hogy spirituális tekintélyükre támaszkodva olyan vagyonfelhalmozást végezzenek, ami gazdasági, illetve politikai hegemoniához vezethet. Miközben a király adót vethetett ki, nem volt arra vonatkozó előírás, hogy a királynak abból hozzá kellene járulnia a papok jövedelméhez. Az pedig, hogy mennyi áldozat elvégzésében kérték az emberek a papok közreműködését, illetve mennyi adomány folyt be, ingadozott a különböző időszakokban, különösen, amikor az istentelen kormányzás alatt bálványimádás hódított teret. *Ezékiás* király például egy ilyen időszak után rendelte el, hogy a nép „adja meg a papok és a lévíták járandóságát.”⁷⁷ Ezért már csak a maguk érdekei végett is ösztönözve voltak rá az ágazat tagjai, hogy szolgálatuk lelkiismeretes ellátásával igyekezzenek fenntartani a népben az irántuk való tiszteletet.

4.4. Prófétaság

A teokratikus rendszerben a próféták képezték a *Tóra* érvényesülésének figyelemmel kísérésére, és *Isten* aktuális üzeneteinek (iránymutatásainak, intéseinek, ítéleteinek) közvetítésére hivatott ágazatot. Maga a próféta kifejezés olyan személyt jelöl, aki nem saját magától szól, hanem valaki előtt állva annak a szavait tolmácsolja, aki őhozzá szól.⁷⁸ Isteni viszonylatban tehát az *Örökkévaló* tolmácsát, szószólóját jelöli, akin keresztül *Isten* beszél. Szolgálatát mögött tehát közvetlenül *Isten* áll, nincs intézményi háttere, mint például a papságnak, és tevékenysége sem szabályozható, hiszen nem őrajta múlik, hogy közvetlen „főnöke” mikor, miről, kinek és mit kíván közölni. A prófétaság gyakorlásához személyes elhivatottság kellett, amit a karizmák, gyümölcsök hitelesítettek (például, hogy a valóság beigazolja-e a prófétai szót).

Emberi kinevezés, választás itt föl sem merülhetett, a tisztség sem öröklődött, amint az alábbiakban olvashatjuk: „*Prófétát támaszt néked az Úr, a te Istened te közül, a te atyádfiai közül, olyat mint én: azt hallgassátok! Mind aszerint, amint kérted az Úrtól, a te Istenedtől a Hórebén a gyülekezésnek napján mondván: Ne halljam többé az Úrnak, az én Istennemnek szavát, és ne lássam többé ezt a nagy tüzet, hogy meg ne haljak! Az Úr pedig monda nekem: Jól mondták, amit mondtak. Prófétát támasztok nékik az ő atyjuk fiai közül, olyat mint te, és az én ígéimet adom annak szájába, és megmond nékik mindent, amit parancsolok néki. És ha valaki nem hallgat az én ígéimre, amelyeket az én nevemben szól, én megkeresem azon! De az a próféta, aki olyat mer szólani az én nevemben, amit én nem parancsoltam néki szólani, és aki idegen istenek nevében szól: haljon meg az a próféta. Ha pedig azt mondogd a te szívedben: miképpen ismerhetjük meg az ígét, amelyet nem mondott az Úr? Ha a próféta az Úr nevében szól, és nem lesz meg, és nem teljesedik be a dolog: ez az a szó, amelyet nem az Úr szólott; elbizakodottságból mondotta azt a próféta; ne félj attól!*”⁷⁹

Az *Isten* nevében való szólás társadalmi szinten a legnagyobb karizmatikus tekintélyt sugárzó és legfüggეტlenebb szolgálat volt, amit nem csak illetett figyelembe venni, hanem maga a törvény

76 V. Mózes 18:1–2. Lásd tovább is 18:3–8, valamint IV. Mózes 18:8–14 és 18–24; Józsué 13:14.

77 II. Krónika 31:4.

78 Próféta: a görög *prophétész* (hírnök, tolmács) szóból. Igei alakja: *prophéteuo* (pro: előtt, phémi: szólani) = valaki előtt állva, valaki nevében beszélni, szólni; tolmácsolni. A *Szeptuaginta* ekként adja vissza a héber *nábi* = szóvivő kifejezést a *nábá* szóból, aminek jelentése inspiráltan beszélni, mintegy felbuzgó forrásból szólni; továbbá a *roé* (látó, látnok) kifejezést, ami olyan személyt jelöl, aki különleges látóképességgel belelát *Isten* tervébe.

79 V. Mózes 18:15–22.

írta elő a meghallgatását és tekintetbe vételét.⁸⁰ Emiatt a próféták elvileg egyfajta sérthetetlenséggel voltak övezve, ami szabadságot adott nekik a királyokról, bárminemű tekintélyekről és hatalmi aktusokról való ítéletalkotásra.⁸¹ Emiatt ez volt az *Isten* előtti legnagyobb felelősséggel bíró szolgálat is. A törvény egyenesen halálbüntetéssel fenyegette az *Isten* tekintélyével való visszaélést, mivel ez a tisztség társadalmi súlya miatt minősített esetét képezi a *Dekalogosz Isten* nevének hiábavaló felvételét tiltó rendelkezésének.⁸² A legsúlyosabb szankció törvénybe iktatásának célja az, hogy eleve elrettentse azokat, akik nincsenek teljesen meggyőződve mondandójuk isteni sugallatáról. A teljes meggyőződésre már csak az a tény is sarkalt, hogy a hatalomgyakorlás leplezetlen kritikája miatt leginkább a próféták hívhatták ki maguk ellen a királyok haragját, az életüket is kockára téve.⁸³

Ugyan a közgondolkodás ma szinte kizárólag a jövőbe látó képességgel, jövőbeli események kijelentésével hozza összefüggésbe a prófétákat, ez csak részben fedi a valóságot. Általános rendeltetésük ugyanis az volt, hogy a maguk korának isteni szószólói legyenek, az előttük zajló eseményekkel, kihívásokkal kapcsolatban közöljenek isteni kinyilatkoztatást, útmutatást, vagy ítéletet, amit normál esetben a címzettek (így a királyok) igyekeztek is figyelembe venni. Ennek során persze, *Isten* szuverén akaratától függően, a jövőről szóló kinyilatkoztatások is történtek, de ezek nem voltak mindennaposok.

A próféták maguk is a törvény uralma alatt álltak, törvényi alapon minősítették a körülöttük zajló eseményeket, így kiemelkedő szerepük volt a törvényuralom védelmében. Tevékenységük nagymértékben befolyásolta a politika irányát, a vezetők társadalmi tekintélyét. Végso soron rajtuk keresztül segítette tanácsokkal, illetve kérte számon *Isten* a vezetőket, minden ágazatban. Egyfajta politikai tanácsadó- és ítélőszéket alkottak. Ha a vezetők jogi számonkérése nem is működött, illetve nem épült ki megfelelően, egy teokratikus rendszerben az isteni ítéletalkotás súlya elvileg többet jelentett, mint az emberi számonkérés visszatartó ereje.

5. A három korona koncepciója

A hatalommegosztás elvként konkrétan nincs megnevezve és megfogalmazva a Bibliában. Az egyes ágazatokra vonatkozó rendelkezések elvi kifejtés nélkül kerülnek bemutatásra. A későbbi rabbinikus kommentár-irodalomban azonban már elvi alapon is megfogalmazást nyert a kérdés. A legplasztikusabban ez az úgynevezett három korona koncepcióban jelent meg, amiben a korona, mint jelkép a hatalomra, illetve hatalmi ágazatra utal. Eszerint Izraelnek három korona (*keter*) adatott: a *Tóra* koronája (*keter Tórá*), a papság koronája (*keter kehunná*) és a királyság koronája (*keter malkhut*).⁸⁴ A papságról írják: „*Aron nyerte el a papság koronáját, ahogyan [IV. Mózes*

80 V. Mózes 18:15.

81 Jeremiás 26:16–19.

82 II. Mózes 20:7 „*Az Úrnak a te Istenednek nevét hiába fel ne vedd; mert nem hagyja azt az Úr büntetés nélkül, aki az ő nevét hiába feleszi.*” V. Mózes 18:20 „...*haljon meg az a próféta.*”

83 Azt, hogy a királyok bosszúja miatt a próféták szó szerint az életüket tették kockára mutatja be például *Illés* és *Jeremiás* próféták viszontagságos pályafutása, *Uriás* próféta meggyilkoltatása *Jojákim* király által (Jeremiás 26:20–23), továbbá *Zakariás* próféta *Joás* király általi halálra köveztetése, amit *Jézus* Krisztus is konkrétan említ, számon kérve a történelem során meggyilkolt próféták vérért (II. Krónika 24:20–22; Lukács 11:50–51). Itt említhető *Mikeás* és *Hanáni* próféták tömlöcbe vettetése is *Akháb* és *Asa* királyok által (I. Királyok 22:26–27; II. Krónika 16:7–10). Az itt nevesített *Zakariás* és *Mikeás* próféták nem keverendők össze az azonos nevű prófétai könyvek szerzőivel.

84 Misna, Seder Nezikin, Pirkei Avot 4:13, https://www.sefaria.org/Pirkei_Avot.4.13?lang=bi&with=all&lang2=en.

25:13] kinyilvánítja: 'És léssen ő nála és az ő magvánál ő utána az örökkévaló papságnak szövetsége.' A királyságról: „Dávid nyerte el a királyság koronáját, ahogyan [89. Zsoltár 37] kinyilvánítja: 'Az ő magva örökké megmarad, és az ő királyi széke olyan előtttem, mint a nap.'” A Tóráról pedig: „A Tóra koronája elkülönítve várakozik, és készen áll minden zsidó számára, ahogyan [az V. Mózes 33:4-ben áll]: 'A Tóra, amelyet parancsolt nekünk Mózes, öröksége Jákob gyülekezetének.' Aki akarja, jöhet és elveheti. Hogy ne mondhattatok, hogy a többi korona felülmúlja a Tóra koronáját, a [Példabeszédek 8:15–16] kimondja: 'Én általam uralkodnak a királyok, rendelnek igazságot a fejedelmek, és uralkodnak a nemesek.' Így megtanuljátok, hogy a Tóra koronája nagyobb, mint a másik kettő.”⁸⁵

A királyság koronája vonatkozásában az úgynevezett dávidi szövetségre történik hivatkozás, amelybe – ha már egyszer a monarchia a nép akaratából bevezetésre került – Izrael második királyának, Dávidnak a dinasztiáját *Isten* külön, a királyság betöltését illető szövetségbe emelte.⁸⁶ Ez kettős jelentőséggel bír: isteni szemszögből a dávidi dinasztia trónigényét legitimálta, egyúttal azonban kifejezte azt is, hogy maga a királyi hatalom *Isten* fősege alá van rendelve és addig legitim, ameddig alatta marad.

A Tóra koronája ebben a megközelítésben az isteni törvény mindenek fölött álló tekintélyére, elsőbbségére vonatkoztatható, ami egyben a törvénykövetőket a törvénysértő hatalomgyakorlók fölé is fölemeli. Ez elvileg demokratizálja is a Tóra koronáját (hiszen semmilyen megkötés nincs, honnét jön az *Isten* erre elhívottja), de magától értetődően kihangsúlyozza a Tóra érvényesítésében és számonkérésében fő szerepet játszó ágazatok, így a próféták és a bíróságok jelentőségét. Ez is magyarázza, hogy ebben a megközelítésben miért szűkül négyről háromra a deuteronomiumi⁸⁷ hatalmi ágazatok száma. Kifejezi egyben, hogy a többi korona tekintélye és hatalma is a Tórának való alárendeltségből, annak érvényesítéséből származik, azaz minden ágazat egyenlően alá van vetve a tőlük függetlenül létező mózesi törvényeknek.⁸⁸

6. Ágazati átfedések

A hatalmi ágazatok egymáshoz való viszonyát elvileg egyszerre jellemezte az elősorban a feladatmegosztásra alapozott önállóság és a teokrácia iránti egységes elvi elköteleződés adta közös nevezőből fakadó együttműködési kényszer.

Babiloni Talmud, Yoma 72b:6, <https://www.sefaria.org/Yoma.72b.6?lang=bi>. Avot DeRabbi Natan, https://www.sefaria.org/Pirkei_Avot.4.13?lang=bi&with=Avot%20DeRabbi%20Natan&lang2=en. Midrash, Sifrei Barmidbar 119:4, https://www.sefaria.org/Sifrei_Bamidbar.119.4?lang=bi&with=all&lang2=en.

85 MAIMONIDÉSZ: Mishneh Torah, Sefer Madda, Torah Study 3:1. https://www.sefaria.org/Mishneh_Torah%2C_Torah_Study.3.1?lang=bi (a szerző fordítása). Benne a bibliai idézetek közül az V. Mózes 33:4 az IMIT Bibliafordítást követi, a Példabeszédek 8:15–16 pedig glossza szerinti fordítás, mivel abban a két szakasz a lényegét tömörítve egybe van vonva. Lásd még *Maimonidész* egy másik kommentárját: https://www.sefaria.org/Pirkei_Avot.4.13?lang=bi&with=Rambam&lang2=en.

86 Lásd a 63. sz. lábjegyzetben.

87 *Deuteronomium* – Mózes V. könyvének a *Szeptuaginta* és *Vulgata* szerinti elnevezése.

88 A fejezet témájáról lásd: COHEN, The Concept of the Three Ketarim; ELAZAR, Deuteronomy as Israel's Ancient Constitution: Some Preliminary Reflections.

Ami az ágazati önállóság-faktort illeti, a mózesi törvény világossá tette, hogy Izrael, mint politikai közösség sikeréhez mindegyik ágazat törvényes működése elengedhetetlen (a királyi hatalmat itt általánosan értve a kormányzásra, mint végrehajtó hatalomra, nem pedig annak egy konkrét formájára, hiszen a forma opcionális volt). A tórai rendszerben áldozni csak a papság áldozhatott, országos kormányzati intézkedéseket csak a király hozhatott, hadba csak ő vezethetett. Bírósként csak a bírói hatáskörrel felruházott testületek járhattak el, még ha a király bíráskodási szerepe ezt valamennyire árnyalta is. *Isten* üzeneteit pedig csak azok tolmácsolhatták, akikre a *Teremtő* bízta, ezek meg főszabály szerint a próféták voltak.

Az ágazatokat a mandátumuk forrása is megkülönböztette. A papi státusz örökletes, a lévita *Aron* főpap ágán leszármazókra korlátozódik. A királyi státuszhoz két elem együttállása szükséges: isteni kiválasztás és a nép (illetve képviselői) általi választás/elfogadás (még akkor is, ha öröklődik). A bírák főszabály szerint az arra alkalmasnak tartott jelöltek közül kerültek kiválasztásra, és őket maguk a bíróságok általi kooptálás, illetve ordináció iktatta tisztségbe.⁸⁹ A prófétáknál az isteni rendelés játszotta a főszerepet, amit a karizmák és gyümölcsök igazolnak.

Ugyanakkor esetünkben az ágazatok nem tekinthetők tisztán elválasztottaknak és (a világi funkciójú területeket illetően) funkcionálisan letisztultnak. Az önállóságuk viszonylagos volt, mivel bizonyos vonatkozásban részlegesen át is fedték egymást, beleértve az ezzel összefüggő személyi átfedéseket is, bár ezek nem változtattak az alapokon, a hatalomabszolutizálás elkerülésének a célján. Ilyen átfedés volt az igazságszolgáltatás területén a király, továbbá a főpap, a papok és a lévíták ítélkezési jogosítványa és pozíciója a bíráskodásban, illetve fordítva is ilyen volt a bírák szerepe a kormányzásban a monarchia előtt. Ilyen volt a papok hatáskörébe tartozó áldozatbemutatás területén a próféták alkalmasságuk szerepvállalása.⁹⁰ Ráadásul a prófétáknak, mint *Isten* mennyei királysága szóvivőinek a feladatát képezte a mindenkori vezetőket emlékeztetni rá, hogy Izrael igazi királya maga az *Örökkévaló*, akinek a kijelentéseit közvetítve adnak ők útmutatást és ítélik meg a hatalomgyakorlást. Ez egyfajta politikai-kormányzati szerepkört is adott a prófétaágnak, függetlenül attól, hogy ilyenre nem törekedett. Nem volt az ágazati hatáskörök betartására kényszerítő eljárásrend sem a prófétai számonkérésen kívül, így az összeütközések kimenetele gyakorlatilag az erőviszonyok, illetve az isteni beavatkozás függvénye volt. Nem beszélhetünk tehát még a hatalmi ágak későbbi, klasszikus értelemben vett elválasztásáról, de a hatalommegosztás útjára lépésről és az elválasztás előképéről mindenképpen.

7. Esetismertetés

Mint bemutattuk, a mózesi törvény – az adott történelmi korszakban egyedülállóan – egy hatalommegosztásra épülő államszerkezet alapjait rakta le, aminek megvalósítása a tárgyi korszakban lehetőséget adott az emberek biztonságát és szabadságát veszélyeztető hatalomkoncentráció megakadályozására. Ennek államelméleti jelentőségét nem homályosítja el, hogy a gyakorlatban ennek eredménye csak töredékesen és viszonylagosan érvényesült, hiszen ezért már nem a

89 Ebben is a Mózesig visszanyúló hagyomány játszott szerepet, miszerint a bírósági ágazatot megszervező *Mózes* a bíráskodási feladatkörében eljárva maga avatta fel az első bírakat és bízta rájuk az alapfokú ítélkezést: V. Mózes 1:12–13. Tárgyunk szempontjából a lényeg, hogy nem királyi kegytől függött a tisztség elnyerése. Lásd: MAIMONIDÉSZ: *Mishneh Torah, The Sanhedrin and the Penalties within Their Jurisdiction* 4:1, https://www.sefaria.org/Mishneh_Torah%2C_The_Sanhedrin_and_the_Penalties_within_Their_Jurisdiction.4.1?lang=bi&with=all&lang2=en.

90 Például *Sámuel* és *Illés* próféta esetében, I. Sámuel 10:8; I. Királyok 18:30–39.

hatalmi szerkezet okolható döntően. Az Ószövetség történeti és prófétai könyvei a független izraeli monarchia történetét illetően tárházát képezik a sokszor erőszakba is torkolló hatalmi korlát- és hatáskörsértések leírásának, döntően a királyi ágazat részéről. Ezek persze azért tűnnek ki, mert ellentétben a kor teljhatalmú rendszereivel, ahol a korlátok kérdése eleve föl sem merült, a hatalommegosztás miatt itt már volt mit megsérteni. A krónikák az ilyen konfliktusokat mindannyiszor negatívan örökítették meg, káros következményeik és a rájuk való elmarasztaló reakciók leírásával. A Bibliáról lévén szó, a konkrét esetek nem pusztá tényrögzítésként, hanem egyben általános tanulságként is megírtak.⁹¹ A leírások implicit módon a hatalmi ágak egyensúlyban tartásának és törvényes működésének fontosságára figyelmeztetnek annak bemutatása által, hogy ennek negligálása politikai és társadalmi megrázkódtatásokhoz, érvényesülése viszont stabilitáshoz vezetett. Ezek közül idézünk föl töredék gyanánt néhány esetet az alábbiakban. Döntően a prófétai ágazat korrekciós szerepe domborodik ki bennük, hiszen az izraeli teokratikus államberendezkedésben ez az ágazat volt elsősorban hivatott az isteni útmutatások, minősítések és ítéletek közvetítésére, a teokratikus fék-és egyensúlyi szerepre törekvés a leglátványosabban rajta keresztül nyilvánult meg.

7.1. Királyi reláció

Az egységes izraeli királyság első királya *Saul* (uralkodási ideje: i. e. 1050–1010) a hatáskörét prófétai meghagyás ellenére túllépve, illetéktelenül mutatott be égőáldozatot, ami miatt *Sámuel* próféta megfeddte és a király elvesztette isteni támogatottságát. Emiatt elesett a trón átörökítésének lehetőségétől: „*Akkor monda Sámuel Saulnak: Esztelenül cselekedtél; nem tartottad meg az Úrnak, a te Istenednek parancsolatját, melyet parancsolt néked, pedig most mindörökre megerősítette volna az Úr a te királyságodat Izráel felett. Most azonban a te királyságod nem lesz állandó. Keresett az Úr magának szíve szerint való embert, akit az ő népe fölé fejedelmül rendelt, mert te nem tartottad meg, amit az Úr parancsolt néked.*”⁹²

Dávid király már említett halálos bűnét⁹³ *Nátán* próféta leleplezte. A király töredelmes bűnbánatot tartott. A próféta közölte vele, hogy emiatt *Isten* mentesíti a halálos ítélet alól, bár családjában drámai következményei lesznek (és lettek is) a bűnnek, amelyek uralkodására is kihatottak. A prófétai fellépés és annak elfogadása által azonban királyi hatalma fennmaradt.⁹⁴

Az egységes izraeli királyság kettészakadása⁹⁵ után az északi királyság (Izraeli Királyság) első királya *I. Jeroboám* (uralkodási ideje: i. e. 931–909) hatalomféltésből meg kívánta akadályozni, hogy népe a déli királyság (Júdai Királyság) fővárosában, Jeruzsálemben álló Templomot tekintse vallásgyakorlata központjának. Ezért alternatív vallási központokat létesített királysága területén Bételben és Dánban, ahol – a *Dekalogosz* idegen isten- és bálványimádást tiltó parancsolatait semmibe véve – borjút ábrázoló aranyszobrot és bálványáldozati oltárt állíttatott fel. A lévita papságot elűzte, a többi törzsből rendelt papokat a szakrális feladatokra, és ő maga is áldozni kezdett a bálványáldozati oltárokon. Emiatt egy próféta kereste fel Bételben és ítéletet mondott

91 „Mert amelyek régen megírtak, a mi tanulságunkra írtak meg...” (Róma 15:4a) A történelem tényleg tanítómester. Lásd erről: HAZONY, The Biblical Case for Limited Government.

92 I. Sámuel 13:13–14. Az esetet egészében lásd: I. Sámuel 10:8 és 13:8–14.

93 Lásd a 3. fejezetben.

94 II. Sámuel 11. és 12; 51. Zsoltár.

95 Lásd 56. sz. lábjegyzetben.

az oltár ellen. A király „*kinyújtotta a kezét*” a próféta ellen, el kívánva fogatni, de a leírás szerint a keze abban a pillanatban megbénult, az oltár pedig széthasadt (isten ítélet).⁹⁶

Roboámot (Rehoboám) a déli királyság, Júda első királyát (uralkodási ideje: i. e. 931–914) *Sémája* próféta beszélte le arról, hogy a királyság kettészakadása után hadat indítson az északi országrész visszafoglalására. Közölte, hogy az országrész elszakadását *Isten* tudomásul vette.⁹⁷ Egy másik esetben, amikor az egyiptomi fáraó felvonult Jeruzsálem ellen, ugyancsak *Sémája* közli a királlyal, hogy ez isteni ítélet a törvény elhagyása miatt. Válaszul a király és a fejedelmek „*megalázták magukat*”, a próféta pedig kihirdette, hogy erre tekintettel *Isten* enyhíti a büntetést.⁹⁸

Amásia (Amacjahu), Júda királya (uralkodási ideje: i. e. 805–776) visszautasította az idegen istenkultusz bevezetése miatti prófétai intést: „*Vajon te tanácsosa vagy-e a királynak? Hallgass, mert rosszul jársz!*” – válaszolta a prófétának. A király hajlíthatatlanságát látva a próféta ekként zárta le a vitát: „*látom, hogy az Isten el akar téged veszteni, mivel ezt műveléd, és tanácsomat nem fogadád meg*”.⁹⁹ A király uralkodásának valóban csúfos vége lett. Testvérháborút provokált az északi királyság ellen, amiben megalázó vereséget szenvedett, végül saját emberei összeesküvést szőttek ellene és megölték.¹⁰⁰

Uzziás (Azária), Júda királya (uralkodási ideje: i.e.788–736), elbizakodva a kormányzásban elért sikereitől, a szakrális feladatkörbe is be kívánt lépni: „*felfuvalkodék, hogy megfertőzteté magát és vétkezék az Úr ellen, az ő Istene ellen. Beméne az Úr templomába, hogy a füstölő oltáron füstölne*.”¹⁰¹ A jelenlévő papok azonban „*ellene állának Uzziás királynak és mondanak néki: Uzziás, nem a te dolgod az Úrnak füstölni, hanem az Áron pap fiaié, akik felszenteltetének, hogy füstöljenek. Menj ki e szent helyből; mert igen vétkeztél és dicsőségedre nem leend az Úr Istentől*.”¹⁰² A király nem engedett, emiatt ott helyben istenítélet sújtotta: „*bélpoklosság támadt a homlokán ott a papok előtt, az Úr házában, a füstölő oltár előtt*.”¹⁰³ Távozni kényszerült a Templomból, haláláig leprás maradt, élete hátralevő részét karanténban töltötte.

Ezékiás (Hizkijahu), Júda királya (uralkodási ideje: i. e. 726–697) regnálását pozitívan minősítik a leírások.¹⁰⁴ Sikerében döntő szereppel bírt a prófétai figyelmeztetések figyelembevétele. Így például *Mikeás* prófétáé, aki keményen elítélte az adott idősakra általánossá terebélyesedett – a politikai és vallási vezetőkre egyaránt kiterjedő - törvénytelenéseket, visszaéléseket, korrupciót: „*Halljátok ezt, kérlek, Jákób házának fejei és Izráel házának vezérei! akik utáljátok az ítéletet, és minden igazságot elcsavartok; Akik vérrrel építitek a Siont, és Jeruzsálemet hamissággal! Kiknek fejedelmei ajándékért ítélnék, és papjaik jutalomért tanítanak, és prófétáik pénzért jövendölnek, és mégis az Úrra támaszkodnak, mondván: Avagy nincsen-e közöttünk az Úr?! Nem következik mi reánk veszedelem! Azért ti miattatok mezővé szántatik a Sion, és köhalommá lesz Jeruzsálem, a templom hegye pedig*

96 I. Királyok 12:25–13:5; II. Krónika 11:13–15.

97 II. Krónika 11:1–4; I. Királyok 12:21–24.

98 II. Krónika 12:1–12.

99 II. Krónika 25:14–16.

100 II. Krónika 25:17–28.

101 II. Krónika 26:16.

102 II. Krónika 26:18.

103 II. Krónika 26:19.

104 II. Királyok 18:1–7.

erdős hegygé.¹⁰⁵ A király erre tekintettel átfogó helyreállítási programot hajtott végre, így az ő országlása alatt elhárult ez a veszedelem és egy kiemelkedően sikeres periódus következett be.¹⁰⁶ Elkövette azonban azt a politikai baklövést, hogy a babilóniai király küldöttjeinek hiúságból eldicsekedett királyi udvara gazdagságával, bemutatva nekik teljes kincses- és fegyvertárát, kockára téve ezzel a nemzetbiztonságot. Emiatt Ézsaiás próféta ítélte meg: „Halld a seregek Úrnak beszédét: Íme napok jönnek, és elvitetik, valami házadban van, és amit csak e mai napig gyűjtöttek eleid, Bábelbe; nem marad semmi meg, ezt mondja az Úr! És fiaid közül, akik tőled származnak, akiket te nemzesz, el fognak hurcolni, és lesznek komornyikok Bábel királyának palotájában.” A király tudomásul vette a próféta szavait: „Jóságos az Úrnak beszéde, amelyet te szoltál! és monda: Csak napjaimban legyen béke és állandóság!”¹⁰⁷

Jeremiás prófétától is számos kemény intés került megörökítésre. Például: „Halld meg az Úr szavát, Júda királya, aki a Dávid királyi székében ülsz, te és a te szolgálid, és a te néped, akik bejártok e kapukon! Ezt mondja az Úr: Tegyetek ítéletet és igazságot, és mentsétek meg a nyomorultat a nyomorgató kezéből! A jövevényt, árvať és özvegyet pedig ne nyomorgassátok és rajta ne erőszakoskodjatok, és ártatlan vért e helyen ki ne ontsatok. Mert ha ezt cselekszitek, akkor királyok mennek be e háznak kapuin, akik a Dávid székébe ülnek, szekereken és lovakon menvén ő, az ő szolgálai és az ő népe. Ha pedig nem hallgattok e szókra, én magamra esküszöm, azt mondja az Úr, hogy elpusztul e ház.”¹⁰⁸

Hosszan folytatható lenne az esetszemle, például csak Illés próféta szerepéről külön fejezetet lehetne írni.¹⁰⁹

7.2. Bíróági, papsági és prófétaági reláció

Bár a legtöbb leírás a királyi, azaz a kormányzati, végrehajtási ágazatot veszi górcső alá, több megörökíti azt is, hogy a próféták figyelmét a többi hatalmi ágazat sem kerülte el. Így többször is visszaköszön a papság, sőt maga a prófétaági körében bekövetkezett eltorzulások elítélése is. Ez a már idézett mikeási intésből is kitűnik: „papjaik jutalomért tanítanak, és prófétáik pénzért jövedőlnek.” A próféták korrumpálódásának elítélését illetően további adalék Mikeástól: „Így szól az Örökkévaló ama prófétákról, kik megtevesztik népemet, kik, ha harapni valójuk van fogaik alá, békét hirdetnek – de aki nem ad szájukba valót, az ellen háborút indítanak. Azért éjszaka száll rátok, hogy ne lássatok, és sötétség jő rátok, hogy ne jövedölhessetek, és a nap lemegy a próféták felett, és elsötétül rajtok a nappal. És megszégyenülnek a látók, és elpirulnak a jövendőmondók, és elfedik szájukat mindnyájan, mert nem leszen felelet Istentől.”¹¹⁰

A papság irányában Sámuel könyve beszámol arról, hogy Éli főpap papi szolgálatot ellátó fiai, Hofni és Fineás a tekintélyükkel súlyosan visszaélve, erőszakkal is fenyegetődzve megdézsmálták a nép által a Szenthelyhez vitt áldozatokat és szexuális visszaéléseket is elkövettek. Ezzel Isten szolgálatát is lejáratták az emberek előtt. A megfelelő szankcionálás elmaradása

105 Mikeás 3:9–12. Nevezett próféta nem keverendő az Akháb király idején élt azonos nevű prófétával.

106 Jeremiás 26:18–19; II. Krónika 29–31.

107 Ézsaiás 39:1–8. Lásd még: II. Királyok 20:12–19.

108 Jeremiás 22:2–5. Lásd még 21:12–14.

109 Lásd Illés fellépését például a Nábót szőlőbirtok ügy kapcsán, Akháb királlyal szemben: I. Királyok 21. MÉSZÁROS, A joguralom elvét megalapozó elemek a Vetus Testamentumban és a Novum Testamentumban 194–195.

110 Mikeás 3:5–7 (az 5. versszak IMIT bibliafordítás).

miatt egy meg nem nevezett próféta súlyos ítéletet mondott Éli fiaira és a főpap egész házára, ami a két fiú halálát és Éli házána a papi szolgálatból való távlati kizárását hirdette meg.¹¹¹ A főpap tudomásul vette a próféta kijelentést.

Jeremiás prófétától is idézünk a papság és a próféta eltorzulásainak megítélését illetően: „Mert mind a próféta, mind a pap istentelenek, még házamban is megtaláltam az ő gonoszságukat, azt mondja az Úr. Azért az ő útjuk olyan lesz, mint a sikamlós utak a sötétben, megbotlanak és elesnek: mert veszedelmet hozok reájok, az ő büntetésüknek esztendejét, azt mondja az Úr. A Samariabeli prófétákban is bolondságot láttam: a Baál nevében prófétáltak, és elcsalták az én népemet, az Izráelt. De a jeruzsálemi prófétákban is rútságot láttam: paráználkodnak és hazugságban járnak; sőt pártját fogják a gonoszoknak, annyira, hogy senki sem tér meg az ő gonoszságából; olyanok előttem mindnyájan, mint Sodoma, és a benne lakók, mint Gomora... Ezt mondja a Seregek Ura: Ne hallgassátok azoknak a prófétáknak szavait, akik néktek prófétálnak, elbolondítanak titeket: az ő szívüknek látását szölik, nem az Úr szájából valót.”¹¹²

Sofóniás próféta Jeruzsálem városának címezve, mind a négy ágazatot megbélyegezve, ekként ítélte el azokat a közállapotokat, amelyek felszámolása végett aztán Jósias király (uralkodási ideje: i. e. 640–609) jelentős reformokat hajtott végre: „Jaj az ellenszegülőnek és undoknak, az erőszakos városnak! Nem hallgatott a szóra, nem fogadta a fenyítéket, nem bízott az Úrban, Istenehez nem közelített! Fejedelmei olyanok benne, mint az ordító oroszlánok, bírái, mint az estve járó farkasok, nem hagynak reggelre a csonton. Próféta hivalkodók, hitető férfiak; papjai megfertéztetik a szent helyet, erőszakot tesznek a törvényen...”¹¹³

A bírák irányában Ézsaiás prófétától is idézünk egy példát: „Jaj a hamis határozatok határozóinak, és a jegyzőknek, akik gonoszt jegyeznek, Hogy elriasszák a gyöngéket a törvénykeztől, s elrabolják népem szegényeinek igazságát, hogy legyenek az özvegyek az ő prédájuk, és az árvákban zsákmányt vessenek. S vajon mit műveltek a meglátogatásnak és a messzünnen rátok jövő pusztulásnak napján? Kihez futtok segítségért, és hol hagyjátok dicsőségeket?”¹¹⁴

8. Zárszó

Írásunkban rámutattunk, hogy bár a Biblia konkrétan nem fogalmazza meg államszervezési elvként a hatalommegosztást, de az visszatükröződik a mózesi törvény államépítési rendelkezéseiben. Ugyanez az elv a bibliai antropológia alapján államépítési követelményként is jelentkezik – mint arra számos keresztény történelmi személyiség és szerző rámutatott – az eredendő bűn miatt megromlott emberi természetből fakadó hatalmi visszaélésekkel szembeni ellensúly egyik módszereként. Bibliai esetleírások sokasága igazolja, hogy a Biblia történelem- és társadalomszemléletében az emberi hatalom abszolutizálásával szembeni védekezés szükségessége még egy teokráciára rendelt államépítésben is fennáll, ami különösen érvényes az emberi elképzelésekre épülő politikai rendszerépítés számára. Ennek mentén történelmi kihatása által maga a Biblia is jelentős szerepet játszott a hatalommegosztás alkotmányos alapulvvé formálódásában.

111 I. Sámuel 2:12–17 és 22–36.

112 Jeremiás 23:11–14 és 16.

113 Sofóniás 3:1–4.

114 Ézsaiás 10:1–3.

Felhasznált irodalom és források

- ADAMS, John: A Defense of the Constitutions of Government of the United States of America. Vol. III. Letter VI. The Right Constitution of a Commonwealth, examined. London 1794, https://books.google.hu/books?id= SXQSA AAAIAAJ&pg=PA289&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (2025. 06. 03.)
- ARISZTOTELÉSZ: Politika (ford.: SZABÓ Miklós). Budapest 1984
- BERNAL, Carlos: Separation of Powers: The Biblical Foundations of the Separation of Powers and the Catalytic Judicial Role. In: ARONEY, Nicholas – LEIGH, Ian (szerk.): Christianity and Constitutionalism, Oxford 2022, 237–257.
- BEZA, Theodore: De iure magistratuum (On the Rights of Magistrates). Concerning the Rights of Rulers Over Their Subjects and the Duty Of Subjects Towards Their Rulers (fordította GONIN, Henry-Louis) 1574, <https://constitution.org/1-Constitution/cmt/beza/magistrates.htm> (2023. 08. 31.)
- Biblia. KÁROLI Gáspár fordítása, online verzió: <http://biblia.hit.hu/> (2023. 01. 05.)
- Biblia. Szent István Társulati Biblia: <https://szentiras.hu/biblia/szit> (2023. 05. 03.)
- Biblia. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat (IMIT) Biblia kiadása. 1898–1907, <https://www.stepbible.org/version.jsp?version=HunIMIT> (2024. 08. 12.)
- BRIGHT, John: Izráel története (ford.: DOMJÁN János). Budapest 1983
- BURNSIDE, Jonathan: Old Testament – Torah and Constitutionalism. In: ARONEY, Nicholas – LEIGH, Ian (szerk.): Christianity and Constitutionalism. Oxford 2022, 34–57.
- COHEN, Stuart A.: The Concept of the Three Ketarim: Its Place in Jewish Political Thought and Its Implications for a Study of Jewish Constitutional History. AJS Review 1984/1. sz. 27–54. <http://www.jstor.org/stable/1486437> (2025. 04. 28.)
- ELAZAR, Daniel J.: Deuteronomy as Israel's Ancient Constitution: Some Preliminary Reflections. Jewish Political Studies Review 1992/1. sz. 3–39. <http://www.jstor.org/stable/25834226> (2025. 02. 21.)
- FLATTO, David C.: The Crown and the Courts – Separation of Powers in the Early Jewish Imagination. Cambridge – Massachusetts – London 2020
- FLATTO, David C.: The King and I: The Separation of Powers in Early Hebraic Political Theory. Yale Journal of Law and the Humanities 2013/1. sz. 61–110. <http://hdl.handle.net/20.500.13051/7428> (2025. 06. 03.)
- FLAVIUS, Josephus: Against Apion (ford.: WHISTON, William). Project Gutenberg 2008, https://www.gutenberg.org/files/2849/2849-h/2849-h.htm#linkB2H_4_0001 (2025. 06. 03.)
- FLAVIUS, Josephus: A zsidók története (XI–XX. könyv). Budapest 1983 A teljes művet angolul lásd: FLAVIUS, Josephus: The Antiquities of the Jews. <https://www.gutenberg.org/files/2848/2848-h/2848-h.htm> (2022. 07. 15.)
- GRÜLL Tibor: Bibliai történelem – Ószövetség (Ideiglenes jegyzet) Budapest 2019
- HAMILTON, Alexander – MADISON, James – JAY, John: A föderalista – Értekezések az amerikai alkotmányról 10. (ford.: BALABÁN Péter). Budapest 1998
- HAZONY, Yoram: The Biblical Case for Limited Government. First Things 2012/226. köt. 41–46. <https://firstthings.com/the-biblical-case-for-limited-government/> (2025. 02. 21.)
- HERTZ J. H.: Mózes öt könyve és a haftarák (I–V. könyv). Héber szöveg, magyar fordítás és kommentár. Budapest 1984
- HOENIG, Sidney B.: The Great Sanhedrin: A Study of the Origin, Development, Composition and Functions of the Bet Din Ha-Gadol During the Second Jewish Commonwealth. New York

- 1953, <https://archive.org/details/TheGreatSanhedrinPorS.B.Hoenig/mode/2up> (2025. 02. 21.)
- KÁLVIN János: *Institutio Christianae Religionis*. A keresztyén vallás rendszere I. Református Egyházi Könyvtár, Új folyam 7. Budapest 2014
- KÁLVIN János: A törvény harmóniája. Kommentár Mózes utolsó négy könyvéhez, harmonikus formába szerkesztve. (hely és évszám nélkül), http://www.refkossuthter.hu/sites/default/files/fajlok/kalvin_a-torveny-harmoniaja_1.pdf (letöltés: 2022. 07. 01.)
- LEVINSON, Bernard M.: *The First Constitution: Rethinking the Origins of Rule of Law and Separation of Powers in Light of Deuteronomy*. *Cardozo Law Review* 2006/4. sz. 1853–1888. https://www.academia.edu/207695/The_First_Constitution_Rethinking_the_Origins_of_Rule_of_Law_and_Separation_of_Powers_in_Light_of_Deuteronomy (letöltés: 2022. 07. 01.)
- LOCKE, John: *The Second Treatise of Government* (1689/90). In: *Two Treatises of Government* (szerk. és bev. írta: MCPHERSON, C. B.). Indianapolis – Cambridge 1980 <https://www.gutenberg.org/files/7370/7370-h/7370-h.htm> (2022. 07. 01.)
- LORD ACTON, John Emerich Edward Dalberg: *Acton-Creighton Correspondence* (1887) <https://oll.libertyfund.org/titles/acton-acton-creighton-correspondence> (2025. 06. 03.)
- MAIMONIDES, Moses: *Mishneh Torah, Kings and Wars*. Héber és angol online verzió (ford.: TOUGER, Eliyahu) https://www.sefaria.org/Mishneh_Torah,_Kings_and_Wars?tab=contents (2025. 06. 01.)
- MAIMONIDES, Moses: *Mishneh Torah, The Sanhedrin and the Penalties within Their Jurisdiction*. Héber és angol online verzió (fordította: TOUGER, Eliyahu). https://www.sefaria.org/Mishneh_Torah,_The_Sanhedrin_and_the_Penalties_within_Their_Jurisdiction?tab=contents (2023. 07. 03.)
- MARTINEZ, Florentino Garcia: *The Dead Sea Scrolls Translated: The Qumran Texts in English*. (Angolra ford.: WATSON, Wilfred G. E.) Leiden 1994, <https://ia601407.us.archive.org/10/items/B-001-001-920/B-001-001-920.pdf> (2025. 02. 21.)
- MÉSZÁROS István László: A joguralom elvét megalapozó elemek a *Vetus Testamentum*ban és a *Novum Testamentum*ban. *Díké* 2022/1. sz. 182–200.
- MÉSZÁROS István László: Az ellenállási jog értelmezése és gyakorlata a *Vetus Testamentum*ban és a *Novum Testamentum*ban. *Díké* 2023/2. sz. 118–143.
- MÉSZÁROS István László: Emberi jogok a Bibliában. *Díké* 2025/1. sz. 227–254.
- MISNA, héber és angol online verzió. <https://www.sefaria.org/texts/Mishnah> (2023. 07. 03.)
- MONTESQUIEU: *A törvények szelleméről* (fordította: CSÉCSY Imre – SEBESTYÉN Pál). Budapest 2000
- PHILO of Alexandria: *The Special Laws, IV*. <http://www.earlychristianwritings.com/yonge/book30.html> (2022. 07. 01.)
- RUFF Tibor: A zsidó joggyakorlat bibliai alapjai Jézus korában. *Studia Biblica* 2020/1. sz. 123–135.
- RUFF Tibor: A mózesi Törvény egységes rendszerének immanens elvei. *Studia Biblica* 2021/1. sz. 9–35.
- RUFF Tibor: A Misna Szanhedrin traktátusa. *Studia Biblica* 2021/2. sz. 121–155.
- RUTHERFORD, Rev. Samuel: *Lex Rex, Or The Law And The Prince: A Dispute For The Just Pre-rogative Of King And People* (1644). Portage Publications 2000, <https://www.portagepub.com/dl/caa/sr-lexrex17.pdf> (2023. 08. 01.)
- SALISBURY, John of: *Policraticus* (ford.: SOMFAI Anna – BANYÓ Péter). Budapest 1999
- SÁRY Pál: *Bűnvádi eljárások az Újszövetségben*. Budapest 2012 Septuaginta fordítás, <https://biblia.szeroczei.hu/bible/lxx> (2022. 07. 01.)
- SHELDON, Garrett Ward: *The Political Philosophy of James Madison*. Baltimore – London 2001
- SPEIR, Ian: *The Calvinist Roots of American Social Order: Calvin, Witherspoon, and Madison. Public Discourse*. *The Journal of the Witherspoon Institut*, April 13, 2017, <https://www.thepublicdiscourse.com/2017/04/19116/> (2025. 06. 03.)

- Tanakh, héber és angol online verzió, <https://www.sefaria.org/texts/Tanakh> (2022. 07. 01.)
- Talmud, héber és angol online verzió, <https://www.sefaria.org/texts/Talmud> (2022. 07. 01.)
- TITUS, Herbert W. – THOMPSON, Gerard: America's Heritage: Constitutional Liberty. LONANG Institute Online Library 1987, 2006, <https://lonang.com/commentaries/conlaw/americas-heritage-constitutional-liberty/> (2025. 02. 21.)
- Vulgata Editionis fordítás, <https://biblia.szeroczei.hu/bible/vulgate> (2022. 07. 01.)
- ZIMMERMANN, Augusto: God, Locke and Montesquieu: Some Thoughts Concerning the Religious Foundations of Modern Constitutionalism. *The Western Australian Jurist* 2010/1. sz. 1–13., <https://classic.austlii.edu.au/au/journals/WAJurist/2010/1.html> (2025. 06. 03.)

